

VOOR DE POORT VAN MOSKOU

INEENS KWAM DE KOU
DE BLITZ VRIEST VAST
DE RUSSEN EN HUN VADERLAND
BOEMERANG BIJ CHARKOW
DE TUIN VAN DE DUIVEL

27

Hitlers legers hadden in een half jaar tijd anderhalf miljoen vierkante kilometer Russisch grondgebied veroverd, maar toen in november 1941 hun opmars in de modder vastliep, waren de drie voornaamste oorlogsdoelen niet bereikt: in het noorden was Leningrad vast in Russische handen en de verbinding met de Finnen was niet tot stand gebracht; in de centrale sector was de verovering van Moskou, vooral psychologisch van grote betekenis, door de sterke Russische tegenstand verhinderd en in het zuiden was men wel ver doorgedrongen in de richting van de Kaukasus, maar Rostow, belangrijke schakel in de opmarsroute, ging tien dagen nadat de Duitsers erin waren doorgedrongen, weer verloren. Sebastopol bleek onneembaar en bleef een voortdurende bedreiging voor de zuidelijke flank.

De Russische winter plaatste de Duitsers voor onvoorziene problemen. De uitrusting bleek volkomen onvoldoende, wapens werden onbruikbaar, voertuigen konden niet of nauwelijks aan het rijden gebracht worden, bevroren ledematen waren eer regel dan uitzondering. vlektyfus brak uit onder de door ongedierte geplaagde soldaten. De Russen zetten bovendien een hevig offensief in, dat de Duitsers hier en daar honderden kilometers terugwierp.

Het beroep dat het Kremlin deed op de nationalistische gevoelens van de bevolking, alsmede een zekere mate van 'liberalisatie' vormden belangrijke elementen ter stimulering van de geestkracht van het Russische volk. Ook in het bezette achterland hadden de Duitsers weinig rust. De *Untermensch*-theorieën maakten dat zij onvoldoende appeleerden aan anticomunistische, nationalistische en separatistische gevoelens in bijvoorbeeld de Baltische landen, Wit-Rusland en de Oekraïne. In plaats daarvan oefenden zij een terreur uit die elke mogelijke sympathie voor hen in afkeer en haat veranderde. De partizanenstrijd kwam op gang en maakte de bezette gebieden even onveilig als de frontsectoren.

In maart maakte de dooi een eind aan het Russische offensief. Alles liep weer vast in de verstikkende modder. De hoofdstoot van het nieuwe Duitse zomeroffensief zou in het zuiden moeten plaatsvinden. De olievelden van de Kaukasus en het industriegebied van Stalingrad vormden de voornaamste doelen om de militaire kracht van de Sowjetunie te verlammen. In mei werd het gebied rond Charkow van tegenstanders gezuiverd. Eindelijk — begin juli — viel ook Sebastopol, na een strijd van acht maanden, in Duitse handen. Het grote zomeroffensief, *Operation Blau*, was toen juist enkele dagen tevoren begonnen. A.H.P.

DE WINTER VOOR MOSKOU

INEENS KWAM DE KOU

WILLEM VAN STUIJVENBERG

Ineens kwam de kou

En het leger, dat zich opmaakte voor de laatste stormloop van deze veldtocht, had niet veel méér aan het lijf dan wat versleten zomergoed. De uniformen én de mensen waren in die eerste vijf maanden van de *Blitzkrieg* aardig sleets geworden. Munitie en benzine waren schaars, het voedsel karig. Het was de schuld geweest van de *Razputitza*: de onvoorstelbaar taaie, alles verlamme Russische modder, waarin de late nazomerse aanvallen waren verstikt en waarin de ravitaillering volstrekt was vastgelopen. In de nacht van de zesde op de zevende november 1941 begon de brij die duizenden vrachtwagens, vrijwel de gehele artillerie,

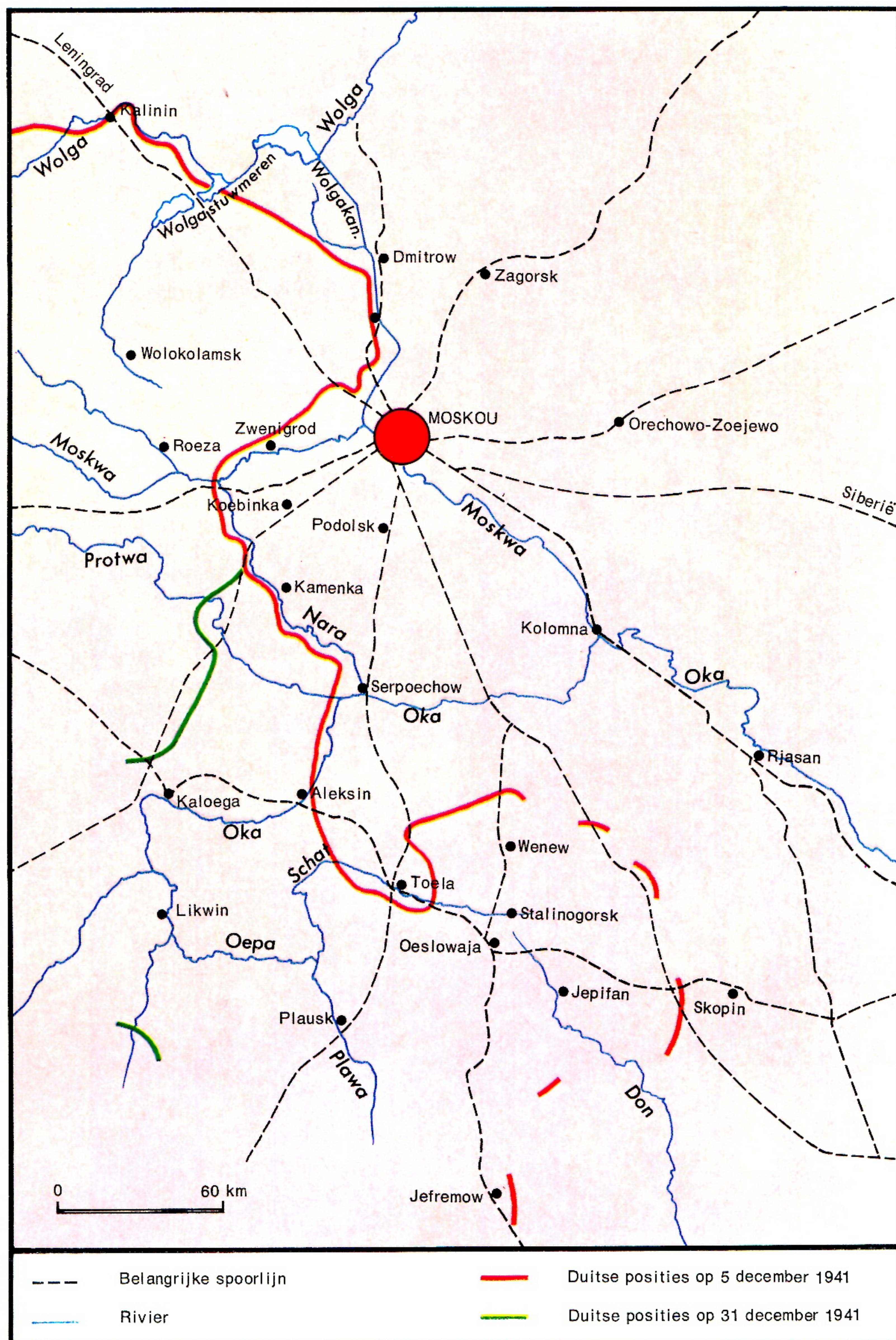
Links: de vreugde om het invallen van de vorst, die het eind van de ellende met de modder betekende, maakte snel plaats voor een ander gevoel: behoefte aan warmte.

Rechts: qua afstand waren de posities van de Duitse troepen op weg naar het beschutting gevende en in hun ogen vrij veilige Moskou wel zo gunstig, dat men de hoop mocht koesteren behaaglijk in de stad te kunnen overwinteren.

bijna alle resterende tanks had vastgezogen, plotseling hard te worden. Het vroom. De eerste lichte vorst scheen de sympathieke bondgenoot van de aanvaller: over de hardgeworden grond konden weer wapens en mensen, voedsel en granaten naar voren worden gebracht. De transportcrisis scheen voorbij. Niettemin bleef de aanvoer mondjesmaat; de 'luie etappezwijnen' hadden nog met andere problemen te kampen: duizenden kilometers spoorweg waren nog niet op Duitse breedte gebracht, de partizanen begonnen feller toe te slaan. De chef-staf van het 4de leger, generaal G. Blumentritt, schreef later bitter: 'In mankracht en in materieel bleven we zwak, want we ontvingen maar heel weinig aanvullingen aan mensen en wapens.' In feite was de toestand van de Duitse legers in Rusland op dat moment bijzonder slecht. De gevechtssterkte van de pansertroepen bedroeg nog maar de helft, de verliezen aan tanks waren gestegen tot 75%, hetgeen betekende dat de tankdivisies elk nog maar een vijftig tanks ter beschikking hadden in plaats van de oorspronkelijke tweehonderd. Voor de voorziening van het front met brandstof waren dagelijks dertig benzinetreinen nodig, maar elke dag kwamen er vier te weinig. De commandant van het 43e legerkorps, generaal Heinrici, meldde dat de verzorging met *Nachschubgut* totaal onvoldoende was om de toch al zo sterk gedaalde gevechtskracht op peil te houden. Winterkleding was aan het front absoluut niet voorhanden en reeds de zevende november vielen (bij het 2e pantserleger) de eerste slachtoffers: bevriezingsverschijnselen. Sommige compagnieën waren niet groter meer dan zestig, zeventig man. Toch: op de dertiende november besloot de legerleiding de aanval op Moskou door te zetten. Waarom niet? De troepen stonden tot op niet meer dan zestig kilometer van de stad (een frontlijn aan de Nara, eind oktober bereikt). Het opperbevel leefde in de vaste

overtuiging dat de Russen, na de reusachtige verliezen in de omsingelingsslagen, nu wel aan het eind van hun krachten waren. De frontgeneraals zeiden later: 'We waren ervan overtuigd dat de verovering van Moskou gelijk stond met de overwinning.' De stad oefende een geweldige aantrekkingskracht uit, de tegenstand scheen nog gering, en dat kón eigenlijk ook niet anders, want Hitler had een maand geleden al gezegd dat de Russische strijdmacht was neergesabeld en nooit meer zou opstaan. Er werd rondverteld dat er dat jaar 330 Russische divisies waren vernietigd. Het was waar dat er bijna vier miljoen Russen krijgsgevangen waren gemaakt. Het was waar dat daar aan Rus-

sische zijde ook nog zo'n twee miljoen aan doden en gewonden moest worden bijgeteld. Op de zeventiende november daalde in de vroege ochtend de temperatuur tot vijftwintig graden onder nul. Het sneeuwde hevig. Er was een dagorder van generaal Höppner: 'Wijst uw troepen op het doel dat voor hen een roemruchte afsluiting betekent van een moeilijke strijd en waar zij zullen kunnen genieten van de verdiende rust...' Iedereen begreep: Moskou was in de grote Russische oneindigheid de enige plek om enigmate beschut, vrij veilig (want de resterende weerstand zou wel worden gebroken) en tamelijk behaaglijk te overwinteren. Alleen Moskou zou een leger in

zomeruniform nog enige bescherming bieden tegen de afschuwelijke kou, die onherroepelijk komen moest. Die er al was. Het kwik daalde. Op 20 november: -35° . Op 27 november: -40° . Op 28 november werd achter Jachroma de laatste verdedigingslinie benoorden Moskou doorbroken. Er werd gevochten over een front van duizend kilometer: van Krasnaja Poljana tot ver achter Jelets. De dagen waren kort en op elk van die duizend kilometer bijzonder ellendig. Tot 's ochtends een uur of negen was het ijzig landschap in een dichte mist gehuld; pas tegen elven werd het licht, om vier uur was het al weer donker. Overal: kou, ijs en sneeuw tot heuphoogte, die door korte, felle

stormen werd opgewerveld en als harde, bevroren hagel neerstriede op regimenten en divisies. De verliezen werden zwaarder, niet alleen door de allengs fellere, door niemand verwachte Russische tegenstand, maar ook doordat drie miljoen Duitse soldaten door een volstrekt ongeschikte, onvolwaardige uitrusting in de steek werden gelaten. De olie in de wapens veranderde in een kruimelige pasta, waardoor geweren, machinepistolen en kanonnen dienst gingen weigeren. De tanks zakten weg in de sneeuw doordat hun rupskettingen te smal waren (30 cm, die van de Russische T34 waren 60 cm breed!); voor de motoren was geen winterolie of antivries voorhanden. Urenlang

moesten onder de tanks vuurtjes worden gestookt om ze startklaar te houden. De infanterie had nauwelijks méér beschutting (als 'extra' bij het zomeruniform) dan een bivakmuts, een korte overjas en doodgewone leren laarzen, de *Knobelbecher*, die vooral de Finse medestrijders verstomd deden staan: de ijzeren nagels in de zolen waren voortreffelijke kougeleiders en de ervaren Finnen zeiden schouderophalend dat de Duitse kameraden eigenlijk net zo goed met hun sokken over de sneeuw konden marcheren. Maar andere, betere (viltten) laarzen waren er niet. Gevolg: duizenden bevroeringsslachtoffers. Bij de meeste frontdivisies had 40% van de mannen bevroren voeten. Generaal

Links: de onvoldoende bescherming biedende kleding van de Duitse soldaten was mede oorzaak van talloze gevallen van bevriezing.

Linksonder: de Russen waren bepaald beter voorbereid op temperaturen van zo'n vijftig graden onder nul dan hun tegenstanders.

Rechts: ook de paarden hadden het in de Russische winter hard te verduren.

Rechtsonder: de martelgang van Hitlers 'onoverwinnelijke' troepen door de ijzige kou op de sneeuwvelden rond Moskou.

Guderian meldde dat elk regiment onder zijn bevel meer dan 400 bevroeringsslachtoffers had (begin december pas, eind februari waren er in totaal ruim 100.000 bevroeringsgevallen!); generaal Heinrici gaf op 22 november als sterkte van zijn gehele 131e infanteriedivisie op: 992 man. Op 2 december: 831 man. De normale sterkte van deze divisie was ooit 9000 man geweest. De sterkte van de 5e compagnie van een infanteriebataljon verminderde in één dag van 70 tot 28 man. 'Onze afgedragen kleren boden geen beschutting tegen de kou; als je wat langer in de buitenlucht moest staan of liggen, liep je direct bevroren ledematen op. Gewonden die niet onmiddellijk werden geborgen, stierven de bevroeringsdood...' (commandant van het 82e regiment infanterie, Friedrich Hossbach). 'Er was groot gebrek aan vethoudende voedingsmiddelen; soms kon er dagenlang geen warm eten worden verstrekt. Eind november al waren officieren en manschappen zó overspannen, dat ze bij de geringste aanleiding in tranen uitbarstten. Iedereen had ontzettende jeuk, veroorzaakt door ongedierte. De lichamen van de mannen waren overdekt met onverzorgde, etterende krabwonden, waar het uniform aan vastvroor...' (generaal Heinrici). Uit het dagboek van een hospitaalsoldaat: 'De volgende ochtend waren er dertig man met bevroeringsverschijnselen. Het was zinloos hun laarzen uit te trekken, je zou alleen maar de vastgevroren huid losscheuren. Er was geen mogelijkheid de mannen af te voeren naar de centrale verbandplaats en dus bleven ze maar bij de afdeling. We hoopten ons snel te kunnen nestelen in een paar warme huizen van een dorp.' Dát werden de strijddoelen in de verschrikkelijk kille en oneindige vlakten, in de onbarmhartige, verijsde wouden: de kleine nederzettingen, de negorijen, waarvan de paar

armzalige hutten in de ogen van de uitgeputte, hongerige, steenkoude soldaten uitgroeiden tot zálígwarme paleizen. Generaal Blumentritt schrijft daarover: 'Van beide zijden werd vooral bitter gevochten om het bezit van zulke doorgaans sterk gehavende dorpen, waar men tenminste nog wat beschutting tegen de wrede kou vond. Maar van beide zijden werden de houten huisjes in die dorpen óók voortdurend in brand geschoten om de vijand het genot van zo'n onderkomen te ontnemen...' Wanneer er geen huisjes meer waren, werd bivak gemaakt in granaattrekkers. De sneeuw lag nu een halve meter hoog, de temperatuur bewoog zich tussen -41° en -52° . De laatste aan-

valsgolven op Moskou begonnen te verstarren, liepen dood tegen een muur van ijs en kou én steeds heviger verzet.

Tóch: op 30 november wist een patrouille van de 2e pantserdivisie door te dringen tot op acht kilometer van de stadsrand. Dat betekende: niet meer dan zestien kilometer van het Kremlin.

De verkenningseenheid was een heel klein deeltje van de troepenmacht die een laatste grote aanval deed op de diep gestaffelde Moskouse verdediginglinies. Een enkel bataljon (van de 258e infanteriedivisie) slaagde erin de zuidwestelijke buitenwijken van de stad te bereiken. Maar op 3 december, vroeg in de ochtend, werd het door tanks en

Moskouse arbeidersmilitie met zware verliezen teruggeslagen. De aanvallen verbloedden, het ging niet meer: 'De ijzige kou, de ellendige onderkomens, het gebrek aan goede kleding, de hoge verliezen aan mensen en materiaal en de afschuwelijk slechte voorziening met benzine maken dit krijgshandwerk tot een ware kwelling', schreef tankgeneraal Guderian aan zijn vrouw.

Maar het kon nog veel erger. Her en der brak onder de troepen vlektyfus uit. De gevechtssterkte was overal minimaal geworden (voorbeeld: de 6e pantserdivisie miste 90% van haar infanterie en álle tanks). De revitalisering bereikte een volstrekt laagtepunt, doordat de meeste locomotieven door de kou

Associated Press

Novosti press

waren uitgevallen. In plaats van de dagelijks benodigde zeventig treinen met munitie, voedsel, reservetroepen en wapens arriveerden er niet meer dan drieëntwintig. Het totale verlies aan mannen in de Russische veldtocht bedroeg op dat moment, hartje winter, 750.000. Als *Ersatztruppen* waren aan het front niet meer dan 370.000 man verschenen, merendeels uiterst slecht uitgerust en totaal onvoorbereid op de ijzige verschrikkingen die hun stonden te wachten. Elke dag stierven er aan dit versplinterde, langzaam tot terugtrekken gedwongen front zo'n 1100 paarden. Oók een ramp, want dit deel van de oorlog werd nog zeer ouderwets en degelijk gevoerd met alsmaar voortmarcherende infanteristen

later een kok. 'Er bleef heel weinig van over, want ook de benen en de ingewanden konden worden gegeten. Alleen de hoeven waren onverteerbaar...'

De nood steeg, de generaals bevalen hun troepen 'zo nodig' voedsel en winterkleding te ontnemen aan de Russische bevolking. Kleine verkenningsseenheden gingen er 's nachts op uit om in het niemandsland gesneuveld Russen te beroven van hun zwaar gevoerde camouflagejassen en van hun heerlijke viltlaarzen. Want de Rus bleek goed voorzien: van bontmuts, gewatteerde jas en broek tot een om het onderlijf geslagen deken, een dikke sjaal, handschoenen en viltten laarzen die listig twee maten te groot

wilde. De ijzige kou verlamde alles en allen. De eerste Russische doorbraken; er moesten, snel, reserves komen: troepen uit Frankrijk, die veertien dagen moesten treinen om dan zonder overjas, bivakmuts, oorwarmers en handschoenen te worden ingezet tegen de wild 'Oerree!' schreeuwende Siberische skibataljons. Een dergelijk lot ondergingen de man van het 189e infanterieregiment. Ze moesten wintergevechten leren leveren bij 42° vorst, in metershoge sneeuw. Na dertien dagen strijd, na een afschuwelijke mars terug van 50 km waren er nog 40 mannen in leven. Die restanten zouden, samen met die van andere divisies, nog een geweldige en onvoorstelbare krachtsinspanning leveren: ondanks

Novosti press

en paardetractie. Het kan moeilijk anders: de panjewagens en sleden, getrokken door geharde (gevoerde) paardjes, waren sneller (4 km per uur) en betrouwbaarder dan de nauwelijks in beweging te houden rupstrek- kers (2 km per uur). Bovendien: een paard heeft het voordeel dat het te eten is. Eten? Het brood was zo hard bevroren, dat het met de bijl in brokken moest worden gehakt; boter, voor zover voorradig, kwam aan als een keihard stuk steen. De paarden hadden geen schepje haver, ze aten als *Ersatz* het bevroren stro uit de daken van de hutjes, kregen dan ook koliek en stierven. 'Meestal door een genadeschot, waarna ze werden afgevoerd naar de veldkeuken', schreef jaren

Russische soldaten bekijken tevreden de wapens die zij hun Duitse krijgsgevangenen hebben afgenomen.

waren, zodat er wat stro of oude kranten in konden worden gestopt. Hun wapens waren niet alleen voorzien van uiterst dunne, vorstbestendige olie, maar bovendien ingepakt in een gewatteerd foedraal. Soldaat én machinepistool konden urenlang in de sneeuw liggen, zonder dat ze door de afschuwelijke vorst werden uitgeschakeld. En wannéér ze dan aanvielen, worstelde de Duitse soldaat wanhopig met de bevroren vergrendeling van zijn geweer of bleek de loop van de mortier zó verijdsd te zijn, dat de granaat er niet meer in

alles hielden ze stand. Tussen de bressen in het wankelende front, geslagen door een vijfvoudige overmacht, wisten ze hun vernietiging te vrijwaren. Niemand herinnerde zich nog hoe het kón. Generaal Ruoff: 'De vorst en de ontberingen maakten de mannen soms apathisch en ze wilden dan, bij 52° vorst, maar gaan slapen. Natuurlijk zouden ze dan bevriezen en je hield ze dus op kritieke ogenblikken wakker met stokslagen...' Een soldaat: 'Het was zó koud; als je je keel schraapte en spuwde, hoorde je naast je op de grond een tinkelend geluid: tussen je mond en de bodem was de boel al één klomp ijs geworden.'

HET RUSSISCHE
WINTEROFFENSIEF (1941)

DE BLITZ VRIEST VAST

M. G. EMEIS JR.

Associated press

De Zuidrussische stad Rostow, 'de poort van het Sowjet-olieparadijs', viel op 20 november 1941 in Duitse handen. De weg naar de Kaukasus lag daardoor open. Vijf dagen later zond maarschalk Timosjenko zijn troepen over de dichtgevroren Don voor de tegenaanval. Op de dekkingloze ijsvlakte leden ze dagen achtereenvolgende zware verliezen, maar op 30 november belde veldmaarschalk Von Rundstedt Hitler's hoofdkwartier op en vroeg verlossing van het onhoudbare Rostow te ont-ruimen. Hitler weigerde en onthief Von Rundstedt van zijn commando. Zijn opvolger Von Reichenau belde een etmaal later eveneens het hoofdkwartier en hem vergunde Hitler wat hij Von Rundstedt weigerde: Rostow werd prijsgegeven. De Duitse legers in het oosten hadden hun eerste belangrijke nederlaag geleden. Generaal-majoor Heinz Guderian, schepper van het Duitse tankwapen, die zijn hoofdkwartier voor Moskou had gevestigd op Tolstoj's landgoed *Jasnaja Poljana*, merkte over Rostow somber op: 'Dit is het eerste rinkelen van de alarmschellen.'

Hoe ernstig Hitler weldra de situatie vond, bewijst de inhoud van zijn *Führerweisung* Nr. 39 van 8 december. De openingszin luidde: 'De verrassend vroeg ingevallen strenge winter in het oosten en de daardoor ontstane ravitailleringssmoeilijkheden dwingen tot onmiddellijke stopzetting van alle aanvalsoperaties van enige omvang en tot overschakeling op de verdediging.' Het leger moest zich defensief opstellen langs 'krachtensparende' fronten en de aflossing van de legereenheden, vooral van de tank- en gemo-

toriseerde divisies, ter hand nemen. 'Bijzonder uitgeputte divisies aan het oostelijk front' moesten worden omgewisseld met bezettingstroepen in Frankrijk.

De rust die de moegestreden Duitsers zochten, werd hun niet gegund. Terwijl hun opmars nog vorderingen maakte, groepeerden de Russen ten noorden en ten zuiden van Moskou twee legers voor de tegenstoot. Van heinde en ver werden alle militaire reserves naar de hoofdstad gedirigeerd, inclusief 34 Siberische divisies, gewend aan en getraind in de meest barre kou. Dank zij zijn spionage was Stalin te weten gekomen dat Japan zijn komende aanval niet tegen de Sowjetunie zou richten. Met die wetenschap konden de Russen hun Aziatische flank goeddeels van troepen ontdoen en deze naar het Duits-Russische front overbrengen. Van de 34 Siberische divisies werden er 21 in de Moskou-sector opgesteld, tegenover de Centrale Legergroep, die sinds oktober, toen ze 78 divisies omvatte, meer dan gehalveerd was en amper nog 35 divisies telde.

Ten noordwesten van Moskou, waar de verste voorpost van de 2e Duitse pantserdivisie het eindpunt van een buslijn bereikte, begon op vrijdagmorgen 5 december om vijf uur het eerste Russische winteroffensief met een zwaar artilleriebombardement. Met steun van het 56e en 41e pantserkorps wist de Duitse infanterie een fatale vijandelijke doorbraak te voorkomen, maar in bloedige, dagenlange gevechten drukten de Russen het front over een breedte van honderden kilometers terug. Hitler moest op 13 december zijn fiat geven aan de ontruiming van de

Boven: de industriestad Rostow viel op 20 november 1941 in Duitse handen, maar een tiental dagen later moest Hitler, onder druk van een Russisch tegenoffensief, deze 'poort naar de Kaukasus' weer prijsgeven.

Rechtsboven: de verschrikkelijke Russische winter bracht niet alleen veel ellende voor de Duitse soldaten, maar veroorzaakte ook grote moeilijkheden bij het transport.

Rechts: op alle mogelijke manieren zochten de Duitsers naar middelen om zich tegen de bijtende kou te beschutten. Deze Duitse koerier gebruikte er zijn gasmasker voor.

Vorige pagina: terwijl de moegestreden Duitsers verder verzwakten door de kou van de Russische winter, groepeerden de Sowjets twee legers voor een sterk tegenoffensief.

Klin-sector.

Het OKW liet zijn militairen in de gruwelijke kou staan. Toen Goebbels, die al sinds de zomer een nationale wolinzameling voor het leger bepleitte, in oktober bij generaal Jodl de wenselijkheid van winteruniformen naar voren bracht, wees deze dat voorstel hooghartig van de hand: 'Van de winter? Dan zitten we warm ingekwartierd in Leningrad en Moskou. Laat dat nou maar uitsluitend onze zorg zijn.'

Op 21 november verklaarde Goebbels op zijn (bijna) dagelijkse conferentie ter instructie van de vertegenwoordigers van pers en radio dat in de zomer voor bontjassen, wollen ondergoed en andere winterkleding voor de

Oostfrontstrijders was gezorgd, dat alles nu per trein tot achter de linies was gebracht en dat hier en daar al tot uitreiking aan de soldaten was overgegaan. Goebbels verbood dit feit te vermelden omdat, naar hij zei, in enkele sectoren het transport per vrachtauto van station naar front nog haperde. Bij vroegtijdige publikatie zouden de minder fortuinlijken direct naar huis schrijven dat zij nog steeds in zomeruniform rondliepen. Dat Goebbels op zulke brieven niet was gesteld, laat zich denken, want zijn verhaal – nota bene tijdens de geheime conferentie met hoge autoriteiten – was één lange leugen: er was nog geen enkel winteruniform naar het oostelijk front gestuurd!

Precies een maand na deze leugen kwam de waarheid aan het licht. De ironie van het geval wilde dat Goebbels zelf de aap uit de mouw liet komen. Op 21 december riep hij per radio de ganse *Heimat* op voor een nationale wolinzameling, 'het kerstgeschenk van het Duitse volk aan het oostelijk front.' De bevolking gaf met gulle hand – en met ongerust hart. Het overige decembernieuws vergrootte de ongerustheid. Op de zeventiende gebruikte het OKW in zijn legerbericht voor het eerst termen die de Duitse nederlagen tot het einde van de oorlog zouden blijven camoufleren: 'frontverbeteringen en frontverkortingen volgens plan.' Op de negentiende december werd veldmaarschalk von Brauchitsch het opperbevel over het leger ontnomen. Hitler zelf trad in zijn plaats. Deze commandowisseling versterkte, naar Goebbels zeer spoedig ontdekte, de 'defaitistische neigingen' in de kringen van het

De Iljoesjin IL-2 'Stormowik', bedoeld om zware grondversterkingen te vernielen, maar tevens snel en wendbaar genoeg om het te kunnen opnemen tegen vijandelijke jagers, werd oorspronkelijk gebouwd als eenpersoons-aanvalsvliegtuig (boven) met twee machinegeweren, twee 20-mm-kanonnen en soms acht raketten. Begin 1942 verscheen van dit toestel een verbeterde versie, die bemand was door twee personen (onder). Door deze uitbreiding met een boordschutter werd de defensieve kracht van het toestel aanmerkelijk verbeterd.

De Polikarpow DI-6 was een tweepersoons-jager, die de Russen na het uitbreken van de oorlog echter alleen nog als verkenners en als lesvliegtuig gebruikten. De machine had vier vaste en twee draaibare mitrailleurs in de geschutstoren.

De MiG-3 was een verbeterde versie van de MiG-1, waarvan de vliegeigenschappen niet zo goed waren. Deze jagers, die een krachtig motorvermogen hadden, bereikten de parate onderdelen vlak voor de Duitse inval en werden kort daarop in de strijd geworpen.

De Hawker Hurricane werd door de westerse geallieerden in het najaar van 1941 aan de Sowjetunie geleverd. In verband met de levering aan Canada konden de machines ook met ski's worden uitgerust, een mogelijkheid die in Rusland wel benut werd.

De Sukhoi SU-2, een lichte verkenners en bommenwerper, was te langzaam om de Duitse jagers te ontlopen. Een van de twee machinegeweren zat bovendien in een koepel die met de hand bediend moest worden. Ook de bepantsering was aanzienlijk te licht.

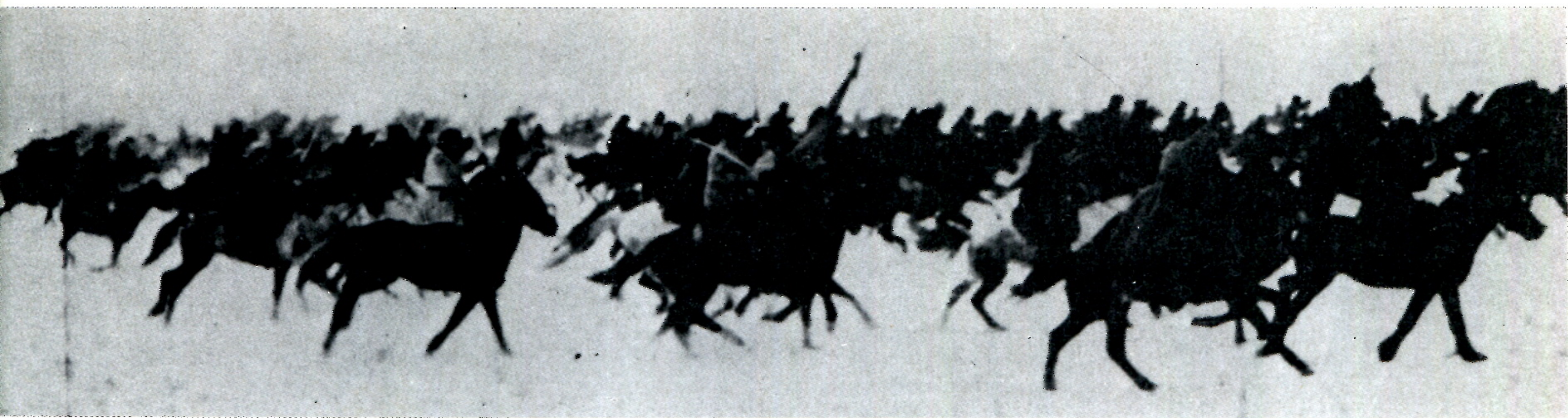
De Reggiane Re-2000 was een jager van Italiaanse makelij waarmee de Hongaren, die het toestel 'Heja' noemden, aan Duitse zijde in Rusland opereerden. Er werden vooral bommenwerpers mee geëscorteerd. Eind 1942 werden de toestellen teruggetrokken.

Boven: met alle denkbare wapens vielen de Russen de Duitsers aan. Dit is de charge van een afdeling bereden kozakken.

Rechts: een eskadron besneeuwde Russische tanks rolt in de buurt van Moskou over het bevroren land in de richting van het front.

opperbevel, zowel in die van het leger (OKH) als in die van de gehele weermacht (OKW). Op kerstavond kwam de propagandaminister opnieuw voor de microfoon. Hij waarschuwde dat front en vaderland zich in de toekomst meer offers, moeiten en ontberingen moesten getroosten: 'Het leven is hard. De oorlog heeft ons nog harder gemaakt. Met sentimentaliteit worden wij de toestand niet meester. Wij moeten dapper zijn en steeds bereid. De overwinning wordt ons niet geschonken, wij kunnen haar alleen maar zelf verdienen.' Op zijn voorstel gelastte Hitler de wereldkampioenschappen op de ski in Garmisch-Partenkirchen af. De wedstrijdverslagen zouden onverdraaglijk zijn voor de soldaten aan het oostelijk front, die het 'in sneeuw, ijs en kou zeer hard te verduren hebben.' De Duitse bevolking zou nog ongeruster zijn geweest, als ze de aantekeningen had gezien van generaal Schaal, commandant van het 56e pantserkorps, over de terugtocht voor Moskou: 'De discipline raakt zoek. Meer en meer soldaten trekken op eigen gelegenheid westwaarts, zonder wapens, met een kalf aan een touw of een slee met aardappelen achter zich. Wie bij een luchtbombardement omkomen, worden niet meer begraven. (...) Alle bevoorradingseenheden stromen, tenzij onder krachtige officiersleiding, in wilde vlucht terug. Zij zijn bevangen door een psychose die aan paniek grenst. Zonder eten, rillend van de kou en volkomen verbijsterd gaan ze naar het westen. Onder hen zijn gewonden die men niet tijdig naar de basis heeft kunnen terugsturen. Inzittenden van motorvoertuigen die geen zin hebben in het open veld te wachten tot de verkeersopstoppen zijn opgeheven, begeven zich naar de dichtstbijzijnde dorpen. Het is de moeilijkste tijd die het pantserkorps ooit had.' De meeste kledingstukken die de soldaten in huizen en boerderijen buitmaakten, zaten vol luizen die de huid aantastten. De mannen trokken alles aan, laag over laag, met als resultaat weinig warmte en weinig bewegingsvrijheid. Volgens OKW-cijfers zouden in amper zes weken 50.000 soldaten het slachtoffer zijn geworden van bevrozing. Daarvan waren 46.000 geval-

Keystone

len van eerste- en tweedegraads- en 4000 gevallen van derdegraadsbevriezing. Er moesten 1856 amputaties worden uitgevoerd. Weldra bleek dat deze cijfers geïnfatueerd waren en drastisch moesten worden gecorrigeerd: er waren niet 50.000, maar 113.000 slachtoffers van de kou, onder wie geen 4000, maar 14.000 met derdegraadsbevriezingen.

Tien dagen na het begin van het Russische tegenoffensief besloot Hitler vier van zijn zes divisies uit de Balkan terug te trekken, hoe roerig en riskant de toestand daar ook was. In zijn (zoals steeds strikt geheime) *Führerweisung Nr. 39 a* van 15 december bepaalde hij: 'De toestand in het oosten maakt het

noodzakelijk alle beschikbare Duitse krachten binnen afzienbare tijd weer naar dit oorlogstoneel terug te voeren. Om desondanks de in het verband der totale situatie dwingend vereiste rust op de Balkan te waarborgen, moeten in aanzienlijk vergrote omvang troepen van verbonden staten worden aangetrokken om radicaal een einde te maken aan de woelingen.' In Servië moesten daartoe Bulgaarse en in Kroatië Italiaanse troepen worden ingeschakeld: 'Het valt niet meer te verantwoorden dat zes Duitse divisies in het Servisch-Kroatische gebied gebonden blijven, hoewel Bulgaarse en Italiaanse strijdkrachten in ruime mate ter beschikking staan.

Op de zwarte markt in Duitsland kostte begin

1942 een ei één en een kilo boter twintig mark. In Opper-Silezië kwamen nog steeds treinen vol gewonden aan, in onverwarmde goederenwagens, zonder dekking, zonder verpleging en al zeventig of tachtig uur zonder voedsel. Goebels schreef in zijn dagboek: 'Het Duitse volk maakt zich grotere zorgen om het oostelijk front.' Het beleg van Sebastopol moest worden opgebroken en de Duitse verliezen waren op 20 januari, na zeven maanden strijd, het miljoen al gepasseerd. Het aantal gesneuvelden beliep 200.000 man. Extra zorgen baarde de vlektyfus, die duizenden aantastte en honderden ten grave sleepte. De legerberichten van het OKW werden met achterdocht en ongeloof

door de Duitse bevolking ontvangen. Goebbels fulmineerde tegen de vele defaitisten in de 'zogenaamde regeringskringen', waar de stemmingbedervers en kankeraars (*Miesmacher und Meckerer*) legio waren. In Beieren poogden talloze leiders van staat en partij zich aan hun oorlogsplichten te onttrekken. Hitler verordende dat nog slechts tien topfiguren, onder wie Goering, Keitel, Von Ribbentrop en natuurlijk Goebbels, naar buitenlandse radiozenders mochten luisteren. Andere rijksministers en autoriteiten hadden daarvoor een speciaal *Ausweis* nodig dat Hitler slechts spaarzaam verleende. Hoe hardnekkiger de Russen bleven aanvallen, des te grover beschimpde Goebbels hen:

hoeve van de wapen- en munitieproductie. Op 6 maart noemde hij de toestand in Rusland 'meer precair dan men algemeen aanneemt', een oordeel dat gebaseerd was op rapporten van SD-luistervinken. 'Het partizanengevaar neemt van week tot week toe. De partizanen beheersen gehele gebieden van Rusland en oefenen daar hun terreur uit. Ook zijn de nationale bewegingen weer spanniger geworden dan aanvankelijk was verondersteld. Dat geldt zowel voor de Baltische landen als voor de Oekraïne (...) De voedselpositie in de bezette gebieden is uitzonderlijk precair. Duizenden en tienduizenden komen van honger om zonder dat er een haan naar kraait.' Twee dagen later

een sterke impuls, doordat per 6 april de voedselrantsoenen werden verkleind: brood van 2250 naar 2000, boter van 150 naar 125, margarine van 97 naar 66 en vlees van 400 naar 300 gram. Geheime SD-rapporten meldden dat de stemming onder het Duitse volk hierdoor zakte 'tot een nog nimmer bereikt dieptepunt.'

Eind maart zette in Rusland de dooi in. Hij belemmerde de beweeglijkheid van het Rode Leger, dat in de modder weldra volkomen tot stilstand kwam. Maar dooi betekende nog geen lente en alleen de lente kon een Duits voorjaarsoffensief betekenen. Op 26 maart verzocht het OKW het woord *Frühling* in de pers voorshands niet te gebruiken. Op het moment dat aan het oostelijk front enig soelaas in zicht kwam, doemde uit het westen een nieuwe wolk aan de Duitse hemel op – een wolk Britse bommenwerpers. Luchtmaarschalk Harris, nauwelijks belast met het bevel over 'RAF-Bomber Command', voerde een nieuw systeem van bombarderen in: geen aparte doelwitten, maar gehele stadswijken. In de nacht van 28 op 29 maart vielen honderden tonnen brand- en brisantbommen op Lübeck, tweede slachtoffer was de oude Hanzestad Rostock. De *Luftwaffe* had geen bommenwerpers om boven Engeland wraak te nemen. Goebbels stelde voor boven Engeland pamfletten uit te gooien met de aankondiging dat te zijner tijd voor elke getroffen Duitse stad een Engelse stad zou worden *ausradiert*. Maar zelfs voor deze drukwerkbestelling had Goering geen vliegende postboden beschikbaar.

De belangrijkste resultaten van Stalins winteroffensief waren vier in getal. De Duitse druk op Moskou was vrijwel opgeheven. Het moreel van de Russen was aanzienlijk versterkt. De evacuatie van hun industrie naar en over de Oeral kon worden gestaakt; oorlogsindustrieën konden naar Moskou terugkeren, waardoor de aanvoerlijnen naar het front veel korter werden. Hitler had het vertrouwen in zijn generaals verloren en zette Von Rundstedt, Von Leeb, Guderian, Höpner en anderen aan de dijk.

Führerweisung Nr. 40 begon op 5 april met de woorden: '*Die Winterschlacht in Russland geht ihrem Ende zu.*' Zodra de weers- en terreinomstandigheden zulks weer toelieten, moesten de Duitsers het initiatief aan het oostelijk front hernemen. Voor de zomer campagne stonden 200 à 220 divisies (overigens geslonken van 12 à 15.000 tot 8 à 12.000 man per divisie) ter beschikking, alsook 56 divisies van ietwat twijfelachtige waarde uit Finland, Roemenië, Hongarije en Italië. Succes bleef niet uit. Maar de grote doelwitten Leningrad, Moskou en de Kaukasus bleven ook nu buiten Hitlers bereik. En in de laatste meinacht van 1942 werd voor het eerst een Duitse stad door duizend RAF-bommenwerpers tegelijk geteisterd: drie miljoen kilo bommen op Keulen.

Goebbels verbood elk verder gepraat en geschrijf over de hardheid van de strijd in Rusland in de voorbije winter 1941–1942. Dat wekte bij het Duitse volk geen gevoel van opluchting meer, aldus de propaganda-minister, maar veeleer bange voorgevoelens voor wat de winter 1942–1943 aan offers en verschrikkingen zou brengen...

Fotoarchief Spaarnestad

'Geen volk, maar een verzameling dieren.' In februari werd de kolensituatie in Berlijn zo kritiek, dat sluiting van scholen en zelfs van een deel der wapenindustrie dreigde. Alle jaarbeurzen, ook de *Leipziger Messe*, werden wegens de miserabele transport- en materiële situatie afgelast. Op 22 februari noteerde Goebbels: 'De toestand aan het oostelijk front is wederom wat kritieker geworden. Hier en daar doen zich situaties voor die niet al te vrolijk zijn.' Twee woorden werden door Goebbels uit het Duitse vocabulaire geschrapt: *voorjaarsoffensief* en *partizaan*. 'Dat betekent niet – legde hij op zijn geheime promiconferentie uit – dat er geen voorjaarsoffensief komt, maar wij willen ons in geen enkel opzicht vastleggen.' Om de Russische partizanen 'niet nodeloos populair te maken' mochten pers en radio voortaan alleen spreken over francs-tireurs en bendeleden. In maart achtte Goebbels het geraden een koper- en tininzameling te houden ten be-

De luchtbrug waarmee de ernstig gewonden naar huis werden gebracht, vervoerde in de winter 1941/42 niet alleen de slachtoffers van de oorlogshandelingen, maar ook de zeer vele ernstige bevriezingsgevallen.

weer een veelzeggend detail: 'Op alle gebieden doen zich grote moeilijkheden voor. Zo zijn bij één legerkorps in februari 18.000 paarden omgekomen, waarvan 795 door uitputting.'

Bij een bezoek aan het *Führerhauptquartier* viel het Goebbels op dat Hitler 'al helemaal grijs is geworden.' Hij klaagde over aanvallen van duizeligheid en zei nooit meer sneeuw te willen zien: sneeuw wekte bij hem fysieke weerzin op. Terug in Berlijn poogde Goebbels een binnenlands leger te decimeren, dat der zwarthandelaren. Bijna dagelijks werden doodvonnissen gevelde, die de pers in grote opmaak op de voorpagina's moest publiceren. Anderzijds kreeg de sluikhandel juist

DE SITUATIE IN HET
RUSSISCHE ACHTERLAND (1941—1942)

DE RUSSEN EN HUN VADERLAND

PROF. DR. Z.R. DITTRICH

Tegenover het enorme verlies aan terrein ($\pm 1.500.000 \text{ km}^2$) dat de Sowjetunie in 1941 leed, stond het feit dat verreweg het grootste gedeelte van haar grondgebied door de oorlogshandelingen niet werd aangetast. Uiteraard waren de streken die bezet werden of binnen het bereik van de aanvaller lagen, de dichtstbevolkte en de verst-ontwikkelde van de USSR: 40% van de totale bevolking, 65% van de steenkoolwinning, 68% van de ijzerproductie, 58% van de staalproductie, 36% van de graanoogst en 41% van het spoorweginet. Dit neemt echter niet weg dat de Sowjets in datgene wat hun eind 1941 nog restte, voldoende basis vonden om hun tijdelijk sterk aangeslagen weerstandsvermogen weer op peil te brengen. Steunend op het potentieel van de industrie centra ten oosten van de Wolga, die voor het grootste deel pas in de jaren dertig uit de grond waren gestampt, brachten zij in een recordtijd weer de 1523 bedrijven in werking die daarheen met ar-

Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog ontstond er in Rusland een beweging van partizanen, die hun uiterste best deden de opmars van de vijand te vertragen en daar later uitstekend in slaagden.

beiders en al uit het bedreigde westen waren geëvacueerd. In maart 1942 kon Wosnessenski vol trots melden dat de oorlogsproductie in het onbezette deel van het land reeds dezelfde omvang had bereikt als in de hele Sowjetunie vóór de Duitse inval. Daarbij kwam dat de leveranties van de westerse geallieerden sinds het einde van 1941 de stootkracht van het Rode Leger in aanzienlijke mate zouden versterken; van de 3052 vliegtuigen, 4084 tanks, 30.031 vrachtwagens en 831.000 ton overige goederen die in het eerste jaar van het grootse hulpprogramma aan de USSR waren geleverd, hebben de meeste hun bestemming wel bereikt. De toestand in het achterland kenmerkte

zich in de eerste oorlogswinter door een koortsachtige bedrijvigheid, die het uiterste vergde van het organisatievermogen van de naar Koejbisjew verhuisde regeringscentrale. Aan het mensenreservoir van het overgebleven Europese en Aziatische grondgebied werden miljoenen weerbare mensen onttrokken en naar het krijgstoneel gestuurd. Daarentegen moesten de wellicht nog talrijker geëvacueerden en gedeporteerden (de Wolga-Duitsers!) uit het westen op de een of andere manier worden gehuisvest en in het productieproces worden ingeschakeld. De ontberingen van de verplaatste bevolking, met name van de laatste groep, die in de dwangarbeiderskampen terechtkwam, tartten elke beschrijving; een hoog percentage kwam om door honger, Siberische kou en besmettelijke ziekten. Ook de oud-inwoners kregen het zwaar te verduren. Men dwong hen tot verhoogde arbeidsprestaties, terwijl de aanvoer van voedsel en verbruiks-

artikelen, beide strikt gerantsoeneerd, veel te wensen overliet.

Hoe zwaar de levensomstandigheden ook mochten zijn, de stemming in het achterland was in de winter van 1941/42 bepaald niet ongunstig te noemen. De mentale crisis van de eerste oorlogsmaanden was klaarblijkelijk overwonnen. De berichten over de successen van het winteroffensief, door de propaganda naar behoren uitgebuit, herstelden grotendeels het ernstig geschokte gezag van regering en partij. Stalin en de zijnen trachtten van hun kant de onontbeerlijke steun van de volksmassa te winnen door steeds meer aan het Russische nationalisme te appelleren. Stalins redevowering ter herdenking van de Oktoberrevolutie (6 november 1941) was in dat opzicht van fundamentele betekenis. De heldengestalten van Alexander Newsky, Dmitri Donskoj, Soeworow en Koetoezow werden opgeroepen om de zwaarbeproefde bevolking tot volharding te bewegen; de Grote Vaderlandse Oorlog leverde inmiddels nieuwe helden op, wier daden door pers, letterkunde en film uitbundig werden geroemd. De Russisch-orthodoxe kerk, die van meet af aan de strevingen van het Sowjetbewind op dit veld geestdriftig had gesteund, werd met een grotere mate van bewegingsvrijheid beloond. Tal van kerken werden heropend, terwijl de atheïstenbond begin 1942 zijn werkzaamheden staakte. De opkomst van het nationalisme ging gepaard met een voelbare verzachting van politieke en geestelijke druk, hetgeen menig Sowjetburger hoopvol stemde. Al met al kan gesteld worden dat het communistische regime over het kritieke punt heen was en de naderende zomerveldtocht met meer zelfvertrouwen tegemoet mocht zien.

De gunstige wending in het psychologische vlak manifesteerde zich niet alleen in het achterland, maar ook, en vooral, aan het front. Een hoofdstuk op zichzelf vormt de heldhaftige verdediging van het ingesloten Leningrad, de stad die Hitler geheel met de grond gelijk wilde maken. Dank zij de aanleg van een verbindingsweg over het bevroren Ladogameer kon Leningrad, de totale uitputting nabij, zich door de kritieke wintermaanden heen worstelen; van zijn inwoners stierven er niettemin 300.000 van honger en kou. De hoofdstad Moskou ontkwam te zelfder tijd aan de wurgende greep van Hitlers *Wehrmacht*. De Duitsers, die reeds op 6 december 1941 de buitenwijken hadden bereikt, werden door het succesrijke winteroffensief van Zjoekow in de centrale sector op een veilige afstand teruggeworpen. De hoofdstedelingen, wier verzorging met voedsel, gas en elektriciteit een tijdlang zeer veel te wensen overliet, overwonnen de ergste moeilijkheden en konden een begin maken met de wederopbouw van de vernielde verbindingen en gebouwen. Uitzichtloos daarentegen bleef de situatie van het omsingelde Sebastopol, dat door de Sowjetstrijdkrachten in de winter van 1941/42 niet kon worden ontzet. In het bewustzijn met de rug tegen de muur te staan, zouden de $\pm$ 50.000 verdedigers van de roemrijke marinebasis niettemin nog tot juli 1942 weerstand blijven bieden. Ook in het bezette gebied viel tijdens de winter van 1941/42 een wending ten gunste van

de USSR te constateren, zij het dat deze van gebied tot gebied en van volksgroep tot volksgroep verschilde. De Finno-Kareliërs in het noorden, die door de Finse troepen waren bezet, voelden deze bezetting in grote meerderheid als een bevrijding en namen een uitgesproken positieve houding aan jegens de autoriteiten van het overigens democratische Finland. De Esten, Letten en Litouwers in de drie Baltische republieken hadden het moeilijker. De herinnering aan de Sowjetterreur in de jaren 1940/41 maakte ze uitermate ontvankelijk voor de Duitse bezetting, die zij als een bevrijding verwelkomden. Hun hoop dat Duitsland zou instemmen met het herstel van hun staatkundige onafhankelijk-

heid, werd echter spoedig de bodem ingeslagen. Provisorische regeringen en organen van nationaal zelfbestuur werden door Berlijn niet erkend en moesten veelal hun activiteiten staken. Het grondgebied van de Baltische republieken werd met het westelijke deel van Wit-Rusland samengevoegd tot het Rijkscommissariaat *Ostland* onder *Gauleiter* Kube. De Duitsers hielden hier het bestuur in eigen hand; slechts op plaatselijk of districtsniveau konden de inheemse elementen zich enigermate laten gelden. Voor de nationaal bewuste Balten was dit uiteraard te weinig. Hun ontevredenheid met deze stand van zaken nam geleidelijk toe, al bleef, gezien de trieste ervaringen met het com-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

munisme, een gewapend verzet tegen de bezetters uit. Onder de Witruissen was in het begin een brede stroming bereid de Duitsers te steunen. De aanhangers van de zogenaamde Witruissische nationale raad onder leiding van prof. Astrousky vonden begrip bij *Reichskommissar* Kube, die hun een zekere mate van autonomie in het vooruitzicht stelde. De afwijzende houding van Berlijn haalde evenwel een dikke streep door deze plannen, met als gevolg dat de bezettingsautoriteiten hier vanaf het einde van 1941 met toenemende moeilijkheden kampten. De ontwikkeling in de Oekraïne illustreert het duidelijkst het falen van het Duitse bezettingsbeleid. Tijdens haar opmars door dit

zen en het aanmoedigen van nationale bewegingen onder de niet-Russen, hoopten zij de bevolking voor de Duitse zaak te winnen en Stalins macht ook van binnenuit te ondermijnen. De rassenleer die aan de nationaal-socialistische ideologie ten grondslag lag, maakte de Duitsers nu eenmaal mentaal ongeschikt om zich voor andermans vrijheid in te zetten. Bovendien was men behept met eeuwenoude vooroordelen en haatgevoelens ten aanzien van de Slaven en de Balten, die ook door de niet-nazi's werden beschouwd als minderwaardig tuig dat door de Duitse *Kulturträger* met ferme hand geregeerd moest worden.

Hitlers wensdroom om het Europese Oosten

in den beginne vaak, evenals bij de jodenvervolging, door de inheemse bevolking geholpen werden. Wat niet wegnam dat ook deze het in haar totaliteit zwaar te verduren kreeg. Elke uiting van verzet werd op een excessieve wijze gestraft volgens de vuistregel dat voor de dood van één Duitser vijftig tot honderd *Untermenschen* met hun leven moesten boeten. Het beleid van de Duitse bezettingsautoriteiten was er uitdrukkelijk op gericht zoveel mogelijk Oekraïeners, Witruissen en Russen te laten sterven, onder andere door een opzettelijk slechte voedselvoorziening, dwangverhuizingen en onthouding van medische hulp. In het kader van de ontvolkingspolitiek werd in het

Links: een Duits propaganda-affiche, vooral tegen de joden en het Kremlin gericht.

Rechts: twee lugubere opnamen, die op het lijk van een Duitse soldaat werden gevonden.

gebied werd de *Wehrmacht* door een groot deel van de bevolking toegejuicht en door vrijwillige formaties van Oekraïense separatisten zelf actief gesteund. Het traditionele antisemitisme van de Oekraïeners sloot bovendien ten nauwste aan bij de geesteswereld van de nazi's. Aan de afschuwelijke moordpartijen onder de joodse minderheid (Babi Jar) die de Duitsers na hun komst in de Oekraïne aanrichtten, hebben de inheemse nationalistes ijverig meegedaan. Tegen de hooggespannen verwachtingen van de Oekraïeners in voelde de machthebber echter niets voor het droombeeld van een onafhankelijke Oekraïense staat. Berlijn zocht immers handlangers, geen bondgenoten. Van de leiders der Oekraïense nationalistes werd de onstuimigste, Stefan Bandera, reeds in september 1941 gevangen genomen en naar Sachsenhausen gestuurd. Oekraïense formaties werden onderwijl deels ontwapend en ontbonden, deels in politietroepen omgezet en onder Duits commando geplaatst. In november 1941 werd een betoging van paramilitaire afdelingen van de nationalistische organisatie O.Oe.N. te Zjtomir door de Duitsers met geweld uiteengedreven. De bestuurder van de Oekraïne, *Reichskommissar* Koch, die anders dan een van zijn bazen, minister Rosenberg, van de nationalistes niets moest hebben, nam tevens een reeks van harde maatregelen, in het bijzonder tegen de Oekraïense pers. Zo werden de spanningen tussen de Duitsers en de nationalistes gaandeweg ernstiger. In februari 1942 al ging de extremistische leider, *ataman* Boelba Borowets, met zijn volgelingen in de illegaliteit om weldra aan het hoofd van het zogenaamde Opstandelingenleger (Oe.P.A.) de strijd tegen de bezetter aan te binden.

Aan deze voor Duitsland bedenkelijke ontwikkeling in het bezette gebied hadden de nazi's zelf de meeste schuld. Ruslanddeskundigen en sommige militaire figuren die de situatie nuchter beoordeelden, wilden de in brede kringen van de Sowjetbevolking heersende ontevredenheid met het communistische bewind tactisch uitbuiten. Zij adviseerden de oorlog tegen de USSR een bevrijdingskarakter te geven. Door populaire maatregelen, zoals de ontbinding der *kolcho-*

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

door een Duits-Germaanse bovenlaag te koloniseren leek in de herfst van 1941 dicht bij de vervulling te zijn. Terwijl het propaganda-apparaat van Goebbels, dat aanvankelijk meer het communisme bestreed, de geesten rijp ging maken voor de mishandeling van de Oosteuropese *Untermensch*, sloeg de bezetter ter plaatse hard toe. Het zwaarst moest de joodse bevolkingsgroep het ontgelden. Gedurende het eerste jaar van de Duitse bezetting werden 500.000 Sowjetjoden vermoord, terwijl de rest in getto's en kampen werd ondergebracht, waar zij in afwachting van de *Endlösung* verkommerde. Met communisten en hun gezinsleden maakten de Duitsers uiteraard korte metten, waarbij zij

voorjaar van 1942 een begin maakte met de zogenaamde *Arbeitseinsatz*. Speciale overvalcommando's ontketenden in het bezette deel van de USSR een groots opgezette mensenjacht. Minstens drie miljoen personen werden naar Duitsland gesleept, waar zij als *Ostarbeiter* in industrie en landbouw tewerk werden gesteld. In streng bewaakte kampen gehuisvest en van een apart kenteken (*Ostabzeichen*) voorzien, moesten zij onder menonwaardige omstandigheden hun bijdrage leveren aan de Duitse oorlogseconomie. Dit laatste gold overigens ook voor degenen die voorlopig in hun woonstreek mochten blijven. De bezetter trachtte uit het door hem beheerste gebied te halen wat er te

halen viel, daarbij dankbaar gebruik makend van de instellingen en praktijken die het Sowjetbewind zo impopulair maakten. Tegen de oorspronkelijke intenties van de nazi's in zette *Reichskommissar* Koch door, dat de *kolchozen* gehandhaafd werden, teneinde het maximum aan verplichte graanlevering te verzekeren. Al met al kan men stellen dat de Duitse heerschappij in het bezette deel van de USSR in plaats van enigerlei verlichting te brengen het stalinisme in wreedheid en willekeur verre heeft overtroffen.

Gedurende de veldtocht van 1941 hebben de Duitsers 2.500.000 à 3.300.000 Sowjet-russische soldaten gevangen genomen. Van dit enorme aantal hebben zeer velen de ont-

vooral in onherbergzame streken als de Pripjatmoerassen, bleven groepen en groepjes Sowjetrussische soldaten rondzwerven, die uit angst voor gevangenschap een gevaarvol, doch vrij bestaan in de natuur verkozen. Ook communisten en anderen wier leven door de Duitsers bedreigd werd, zochten hun toevlucht in de wildernis. Sinds de zomer van 1941 zond de Sowjetregering bovendien regelmatig haar agenten naar het bezette gebied uit om daar de partizanenbeweging aan te wakkeren. Naast voortreffelijk geschoolde infiltratie- en sabotagespecialisten gingen ook talrijke jeugdige vrijwilligers achter de frontlinie om de vijand te bestrijden. Het schoolmeisje Zoja Kosmodemjanskaja,

dan veelal hun overgang naar de partizanen. Lang niet alle partizanengroepen waren van meet af aan ideologisch op de communistische partij van de Sowjetunie georiënteerd. Er waren, naar we al vermeldde, nationalistische Oekraïense partizanen die niet alleen de Duitsers, maar ook de communisten bestreden en ook eenheden van andere volks-groepen, Witrussen, Polen, joden en Tsjechen, die politiek hun eigen weg gingen.

Toen Hitler voor het eerst hoorde dat de Sowjetregering tot een partizanenoorlog opriep, was hij daar zeer mee ingenomen. Het optreden van partizanen geeft ons, zo betoogde hij, de mogelijkheid om alles uit te roeien wat zich tegen ons opstelt. Naar zijn

Novosti press

beringen tijdens het transport niet overleefd. De overigen kwamen voor het grootste deel in krijgsgevangenenkampen terecht, waar de levensomstandigheden nauwelijks verschilden van die in de concentratiekampen. Enigszins viel dit ook te wijten aan de onverschillige houding van de Sowjetregering, die bovendien niet bij het Internationale Rode Kruis was aangesloten en haar soldaten in gevangenschap gewoon als verloren beschouwde. Geen wonder dat talrijke gevangenen, om het vege lijf te redden, niet ongenegen waren de Duitsers te dienen. Tegen de zin van Hitler en andere fanatieke nazi's in was de *Wehrmacht* reeds in 1941 begonnen met het formeren van een hulpdienst uit de gevangenen die zich daartoe bereid hadden getoond, de zogenaamde *Hilfswilligen* (*Hiwi's*). Bij voorkeur nam men mensen van niet-Russische afkomst, vooral Turken, Tartaren en Kaukasiërs, die dan in aparte afdelingen werden ondergebracht. In de loop van 1942 zou het aantal *Hiwi's* bijna een miljoen worden. Aanvankelijk werden de dienstwilligen door het Duitse leger benut als tolken, oppassers, dragers van gewonden en koetsiers en chauffeurs, om de eigen soldaten zoveel mogelijk voor de strijd vrij te maken. Pas na veel moeite wist men in *Wehrmacht*-kringen gedaan te krijgen dat beproefde *Hiwi*-eenheden ook bewapend werden en aan de strijd tegen het Rode Leger mochten deelnemen.

Tijdens hun snelle opmars in de zomer van 1941 was het de Duitsers volstrekt onmogelijk het achterland geheel te zuiveren van de resten der vijandige troepen. Hier en daar,

Vrouwelijke Russische vrijwilligers trekken in optocht door de straten van Moskou.

dat na enkele geslaagde acties eind 1941 door de Duitsers gevangen werd genomen en terechtgesteld, kreeg in de galerij van helden van de Grote Vaderlandse Oorlog een voorname plaats. Volgens de officiële Sowjetrussische mededeling waren er in 1941 al 3500 partizaneneenheden achter het front actief, terwijl niet minder dan 800 partijafdelingen ondergronds hun activiteit ontplooiden. Enige terughoudendheid ten aanzien van deze getallen mag dan op haar plaats zijn, het blijft een feit dat de Duitsers het in de winter van 1941/42 in tal van plaatsen erg moeilijk kregen, doordat de partizanen hun verbindingen onveilig maakten en garnizoenen overvielen. In het bijzonder geldt dit voor de centrale frontsector, waar sterke partizaneneenheden in de driehoek van Dorogoboezj-Wjasma-Spasedemjansk het Rode Leger in zijn aanvalsactie op voortreffelijke wijze ondersteunden. Toch waren de partizanenformaties in de uitzonderlijk harde winter van 1941/42 in verreweg de meeste gevallen nog maar kleine kern-groepjes van mensen die het er vooral om ging zich onder uiterst moeilijke omstandigheden staande te houden. Een massaal karakter kreeg de partizanenbeweging pas na het voorjaar van 1942, toen de bezetter begon met de razzia's op werkkrachten ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie. Bij het naderen van Duitse overvalscommando's vluchtte vaak de hele dorpsbevolking naar de bossen en de represailles die de nazi's tegen de voortvluchtigen namen, bezegelden

mening hoorde de reusachtige ruimte snel gepacificeerd te worden, liefst op zo'n manier, dat een ieder die het waagde de Duitsers scheef aan te kijken, ter plaatse zou worden doodgeschoten.

De winter van 1941/42 leerde de nazi's de partizanen niet te onderschatten. Immers het maakte voor de Duitse legerleiding een groot verschil uit dat zij op de wegen waar in 1941 dag en nacht ongehinderd Duitse auto's konden rijden, een jaar later zwaarbewapende konvooien moesten inzetten, die lang niet altijd zonder verlies hun plaats van bestemming bereikten. De bestrijding van de partizanen werd een lastige en in wezen tot mislukking gedoemde onderneming. De veldgendarmerie, de SS, de Gestapo en andere betrouwbare, voor deze taak bestemde formaties waren numeriek te zwak en konden dus slechts op beperkte schaal ingezet worden. Men probeerde de *Hiwi's* en andere inheemse anticommunistische krachten tegen de partizanen te gebruiken, doch ook dit leverde niet veel succes op. De kans was namelijk groot dat althans een deel van hen naar de opstandelingen zou overlopen of een dubbelhartige houding zou aannemen. De spreiding van de partizanen over het bezette gebied was ongelijk. In het bosrijke Wit-Rusland en de aangrenzende Russische streken waren de partizanen van meet af aan het sterkst. In de Oekraïne kwamen zij hoofdzakelijk in het noorden voor, terwijl het in het door Duitsland bij het Gouvernement-Generaal gevoegde Galicië tot 1943 volkomen rustig bleef. Dit geldt ook voor de Baltische republieken, Bessarabië en Karelië.

DE SOWJETUNIE TUSSEN
DECEMBER 1941 EN JUNI 1942

BOEMERANG BU CHARKOW

GERARD KRAMER

In het vroege voorjaar van 1942 was het Russische tegenoffensief tot staan gekomen. De sneeuw- en ijsvlakten van de barre Russische winter hadden plaats gemaakt voor een modderterrein dat voor de afgematte gevechtseenheden nauwelijks meer begaanbaar was. Het gaf de stoottroepen de gelegenheid op adem te komen en zich met reserves te versterken. En dit laatste zowel voor de Duitsers als voor de Russen bittere noodzaak.

Een Duits legerrapport van 30 maart 1942 toont aan dat van de 162 Duitse divisies in de gevechtszones slechts 8 in staat waren tot een onmiddellijk offensief; 3 zouden dat na een korte rustperiode zijn, 47 waren beperkt

Fotoarchief Spaarntestad

bruikbaar voor offensieve acties. De ruim 100 andere divisies waren slechts (en dan nog vaak in beperkte mate) voor defensieve acties geschikt. Vele divisies waren ver beneden de normale getalsterkte. Volgens opgaven van Halder, chef van de generale staf van het Duitse leger, waren de totale Duitse verliezen aan het *Ostfront* inmiddels opgelopen tot meer dan één miljoen, ongeveer een derde van wat Duitsland oorspronkelijk voor 'Operatie Barbarossa' had ingezet.

Het aantal tanks was drastisch gereduceerd. De 16 pantserdivisies telden tezamen nog 140 tanks, minder dan de normale sterkte van één pantserdivisie. Van de Duitse luchtvlotten was bijna de helft tijdens de winter

Boven: bij Charkow lagen in het voorjaar van 1942 twee legers tegenover elkaar, alle twee gereed voor een offensief in hetzelfde gebied. Duitse verkenners bestuderen hier de Russische troepenbewegingen.

Geheel boven: de generaals Von Paulus (rechts) en Hollidt slaan aan het zuidelijk front de verbitterde gevechten gade om een dorp dat door de Russen wordt verdedigd.

Vorige pagina: toen de verschrikkingen van de Russische winter voorbij waren, kregen de Duitsers weer te maken met de problemen van het vervoer over wegen die door de dooi veranderden in ware modderrivieren.

vernietigd of beschadigd; er restten nog een 1500 gevechtsvliegtuigen.

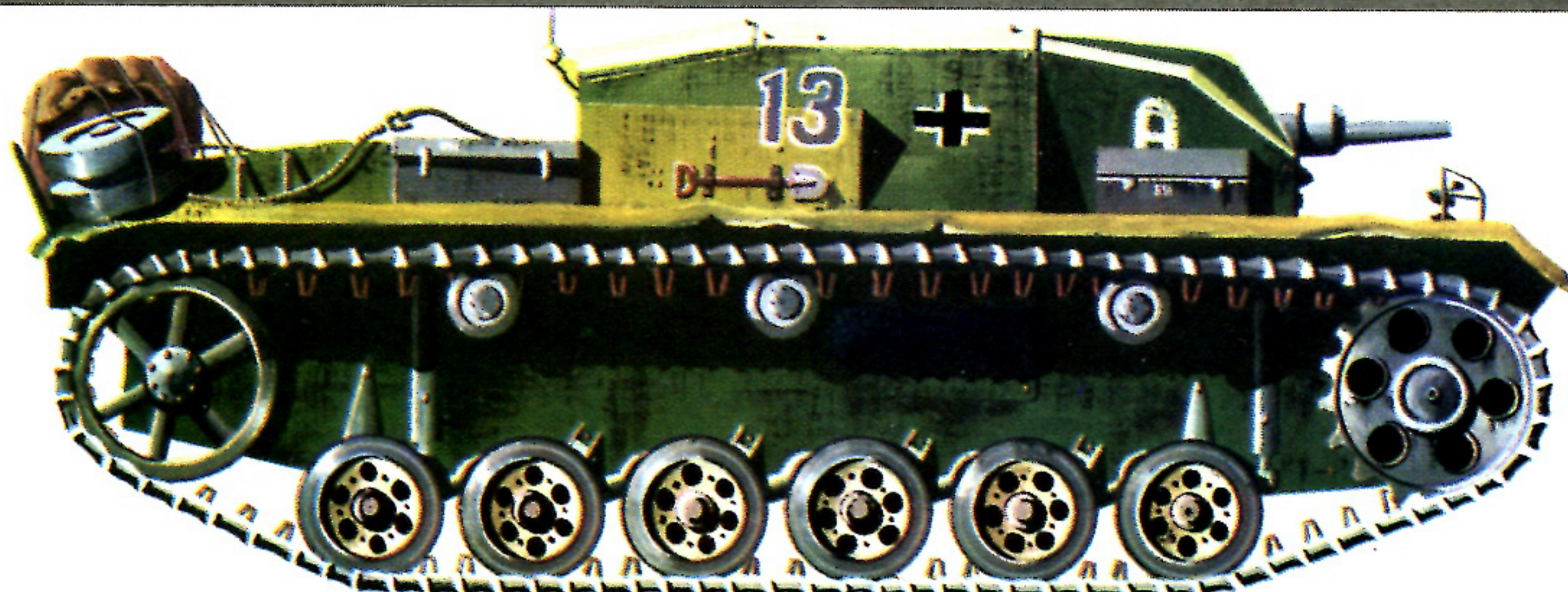
Met dergelijke verliezen scheen een spoedige voortzetting van de *Blitzkrieg* niet waarschijnlijk. Hitler besliste evenwel anders en met alle kracht werd er door de Duitse legerleiding en de oorlogsindustrie gewerkt aan het weer op peil brengen van de strijdkrachten om in de zomer van 1942 opnieuw tot het offensief te kunnen overgaan. Voor dit doel werd ook pressie uitgeoefend op de bondgenoten, en dit leverde Hitler, althans op papier, een totaal van 52 divisies op voor de zomercampagne van 1942: 27 Roemeense, 13 Hongaarse, 9 Italiaanse, 2 Slowaakse en 1 Spaanse. Meer dan voorheen moest Duitsland dus vertrouwen op de troepen van de bondgenoten. Vele Duitse generaals bezagen dit met gemengde gevoelens. Zij sloegen de kwaliteiten van de 'buitenlanders' niet hoog aan. Niet geheel ten onrechte, maar veel keus was er niet om de gedunde gelederen weer op peil te brengen. De grote stootkracht zou echter moeten uitgaan van de Duitse divisies, die in april en mei tot op 80 à 90 procent van de numerieke sterkte werden gebracht.

In totaal beschikte Hitler in mei in het oosten over ruim 4.000.000 militairen, ruim 3000 tanks en even zoveel gevechtsvliegtuigen.

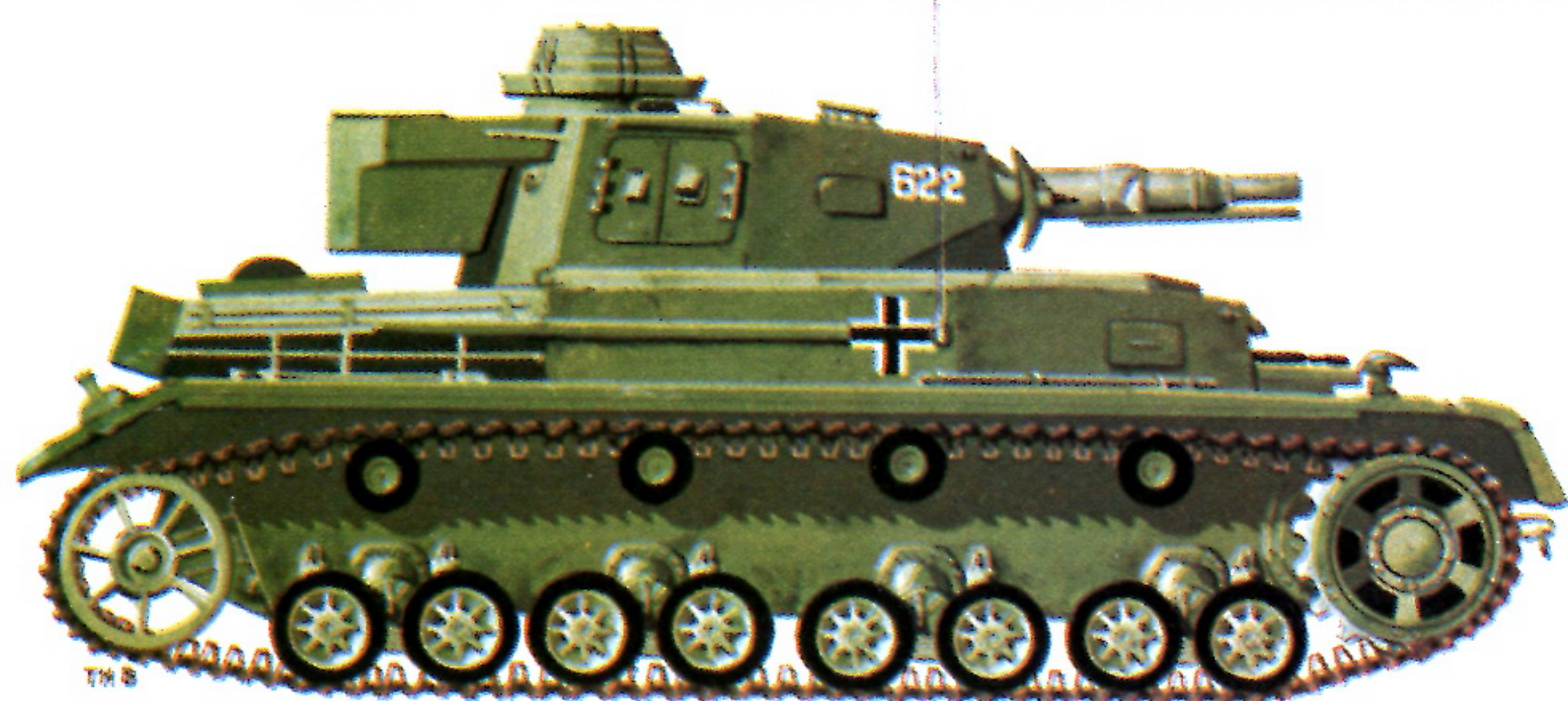
Volgens de plannen die Hitler op paaszondag 5 april 1942 ontvouwde, zou deze enorme troepenmacht, het grootste vijandelijke leger dat ooit op Russische bodem was samengetrokken, in 1942 de beslissende overwinning moeten behalen.

Zijn generaals waren in het algemeen minder optimistisch. Want ook al zou het zomeroffensief van 1942 niet, zoals het jaar daarvoor, over de gehele breedte van het front worden gevoerd, de Russische tegenstander was een andere dan die van 1941. Ondanks de enorme verliezen, vele malen zwaarder dan de Duitse, stond Stalin een leger van 5.000.000 man met een 5000 tanks en ongeveer 2500 vliegtuigen ter beschikking en kwam de Russische oorlogsindustrie op volle toeren. Tegenover de in het algemeen hogere kwaliteit van de Duitse troepen en hun uitrusting, had Stalin het voordeel dat hij een groter deel van zijn manschappen aan het front kon inzetten dan Hitler, die het in 1941 veroverde Russische gebied bezet moest houden. Bovendien kon Stalin over enorme reserves aan mensen en materieel beschikken en het waren met name die Russische reserves die door Hitler werden onderschat. Hij wenste er eenvoudig niet in te geloven. Volgens hem had het Russische winteroffensief zoveel van de krachten van het Rode Leger gevegd, dat hij in vele gevallen nog slechts omver hoefde te duwen wat toch al wankelde.

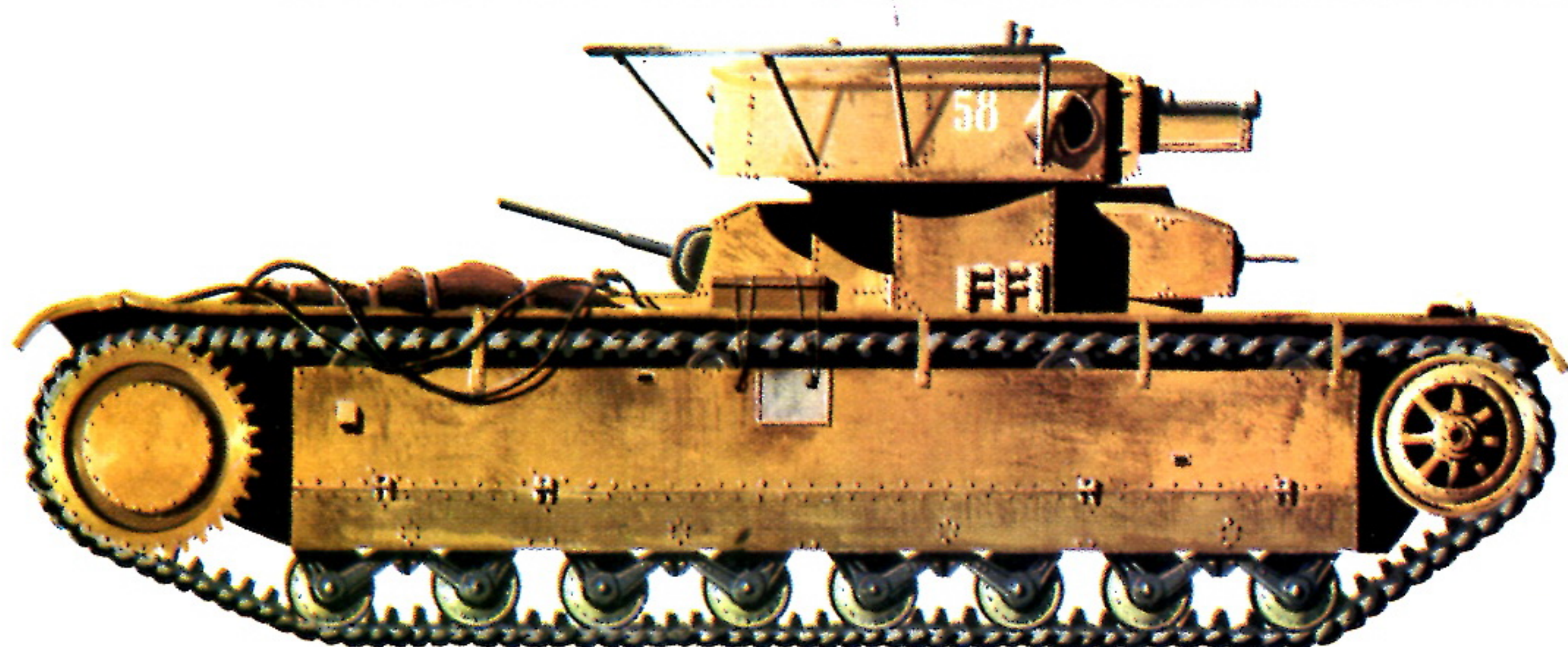
In de hierboven al aangeduide, persoonlijke instructies van 5 april 1942 (*Weisung Nr. 41*) zette Hitler uiteen dat, zodra de weers- en terreinomstandigheden dit toelieten, de Duitse troepen het initiatief weer dienden te nemen. Het doel is, aldus Hitler, de militaire kracht die de Sowjets nog is overgebleven, definitief te vernietigen en hun de belangrijkste economische bronnen voor de oorlogsvoering te ontnemen. Vasthoudend aan de oorspronkelijke doelen van de *Ostfeldzug*

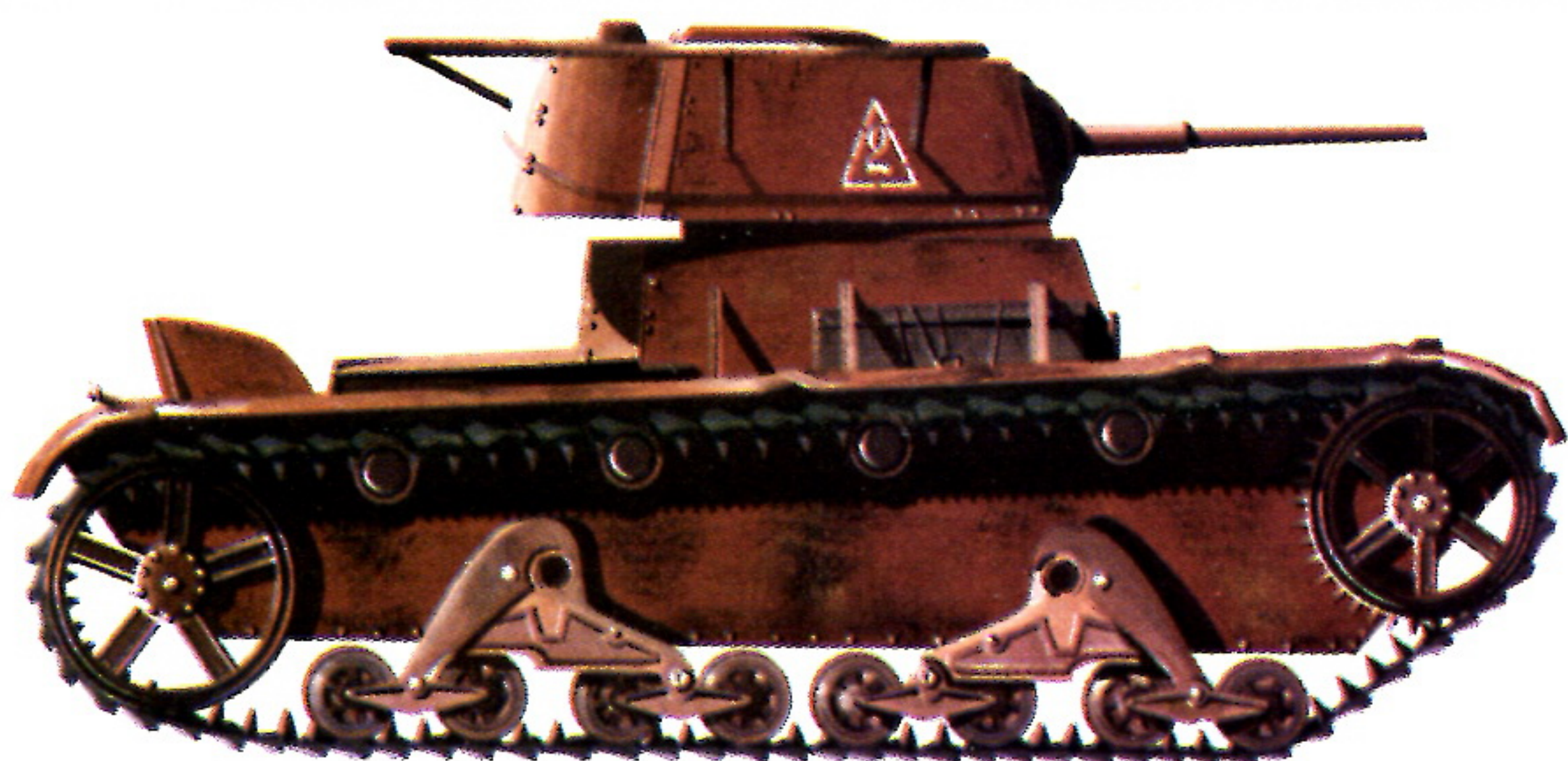
Het 'Sturmgeschütz', dat de Duitsers in hun aanval op West-Europa (1940) voor het eerst in het veld brachten, was bedoeld om de aanval van de infanterie te begeleiden en te ondersteunen. De hier afgebeelde StuG III (SDKFZ 142) werd in de strijd in de Sowjetunie met succes ook als tankjager ingezet. Het voertuig was gemonteerd op het chassis van een PzKw III, was bewapend met een 7,5 cm-kanon en woog bijna 20 ton. Voor de terreinomstandigheden in de Sowjetunie was de StuG III zeer geschikt.

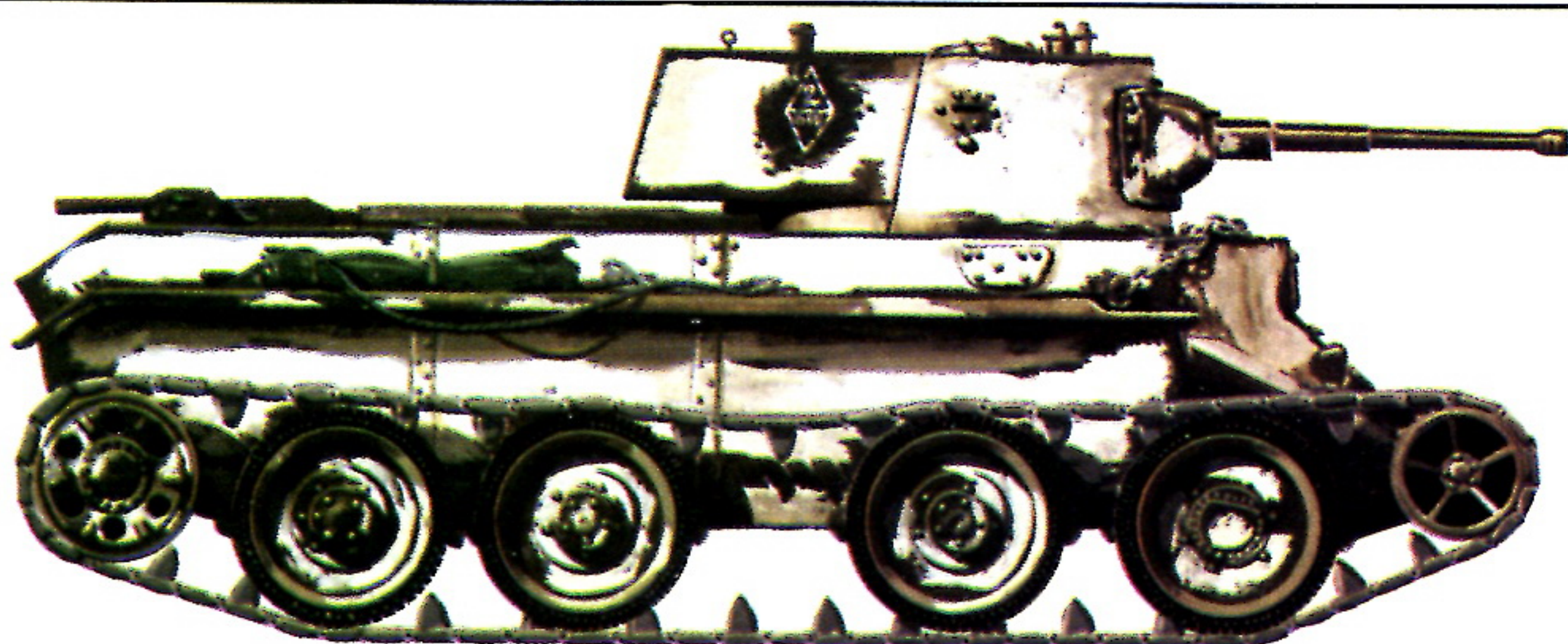
De Pz.Kpf.Wg.P IV, die de Duitsers in de oorlog aan het oostelijk front inzetten, was de verbeterde versie van een iets ouder type dat gebruikt was in de strijd tegen Polen en tijdens de veldtocht in het Westen. De verbetering bestond onder meer uit de vervanging van het korte 3,7 cm-kanon door een kanon met lange loop en een kaliber van 7,5 cm en door uitbreiding van het aantal machinegeweren tot twee. De P IV, waarvan de Duitsers er in de Sowjetunie 439 in de strijd wierpen, kon op de weg een topsnelheid halen van 40 kilometer per uur.

Terwijl de Russen aan de ene kant met zeer moderne tanks op het slagveld verschenen (onder andere met de T-34, die echter pas in 1942 massaal werd ingezet), ontwikkelden ze anderzijds een tanktype dat nog stamde uit de Eerste Wereldoorlog: de zogenaamde infanterie-ondersteuningstank. Het resultaat was deze T-35, een kolos van 45 ton waarvan de vier of vijf torens uitgerust waren met machinegeweren, een houwitser en een 7,62 cm-kanon. In de strijd bleek deze rollende artilleriebunker echter te log en te zwaar; meestal liepen de voertuigen vast.

De Russische T-26 was van oorsprong een Brits ontwerp dat al geschiedenis had gemaakt in de Spaanse burgeroorlog, in Polen en in Finland. In 1941, ten tijde van de Duitse inval in de Sowjetunie, stond dit wapen op het punt vervangen te worden door de T-34 en de KV-series (evenals trouwens de BT's en de T-35). Door het aanvankelijke gebrek aan allerlei wapens bleven de Russen de T-26 echter gebruiken, ook al kon hij zelfs door het lichtste Duitse anti-tankkanon gemakkelijk uitgeschakeld worden. De T-26 bleef tot in 1943 in dienst.

De Russische middelzware tank type BT-7 was niet alleen de voorloper van de T-34, maar van bijna alle moderne Sowjettanks. De BT-serie, die ontwikkeld was uit de Amerikaanse T-3 Christie, dateerde al uit 1932. De BT-7 was de laatste uit de reeks en verscheen in 1936. Hij deed dienst in de strijd in Polen en Finland, woog 14 ton en was bewapend met een kanon van 7,62 cm. Evenals de T-26 was de BT-7 de mindere van de Duitse tanks. In 1943 werd hij afgevoerd.

betekende dit, volgens Hitler, in het noorden de verovering van Leningrad, inclusief het totstandbrengen van een verbinding over land met de Finnen, en in het zuiden de doorbraak naar de Kaukasus. Moskou viel voorlopig buiten de aanvalsplannen.

Het zwaartepunt van de operaties zou in het zuiden komen te liggen, met twee zeer belangrijke strategische oorlogsdoelen: de olievelden in de noordelijke Kaukasus en de oorlogsindustrieën in het gebied van Stalingrad.

Van de lijn Koersk-Charkow-Stalino uit zouden deze doelen bereikt moeten worden in vier fasen, die elkaar gedeeltelijk zouden overlappen; een soort kettingreactie, die

vanuit het gebied bij Koersk naar Woronezj aan de Don (2e leger en 2e Hongaarse leger). Ten zuiden hiervan diende het 4e pantserleger ook snel naar de Don door te stoten, terwijl het 6e leger de Russische troepenconcentraties ten oosten van Charkow moest vernietigen. In de derde fase zouden het 1e pantserleger en het 17e leger vanuit het Stalino-gebied moeten aanvallen, in de richting van Stalingrad, waarbij zij gesteund zouden kunnen worden door troepen van legergroep B, die dan inmiddels verder langs de Don zuidwaarts doorgedrongen zouden moeten zijn. Vanuit de op deze wijze verkregen posities zou in de vierde fase het einddoel bereikt kunnen worden: Stalingrad in het oosten

Krim (wat een tweede 'opening' naar de Kaukasus zou geven) en van de gebieden ten oosten en zuidoosten van Charkow.

Vooral de volgorde waarin deze voorbereidende operaties dienden te worden uitgevoerd en de richtingen van waaruit de Duitse troepen bij Charkow zouden moeten aanvallen, waren oorzaak van een ernstig conflict in de Duitse legerleiding. De strijd ging in het bijzonder tussen Hitler en Von Bock. De laatste vreesde een nieuw tegenoffensief van de Russen bij Charkow, hetgeen de gehele campagne voor de zomer in gevaar zou kunnen brengen. Toen hij echter bij Halder informeerde of Hitler met een dergelijke Russische manoeuvre rekening had ge-

Fotoarchief Spaarnestad

het voordeel had dat op punten waar slag geleverd zou moeten worden, steeds betrekkelijk verse en goed voorbereide troepen ingezet zouden kunnen worden. Op deze wijze zou, met een aaneenschakeling van acties, de *Blitzkrieg* van 1941 voortgezet kunnen worden ondanks de slechtere militaire krachtsverhoudingen.

Legergroep Zuid, waarover Von Bock het commando had gekregen, werd voor de operatie gesplitst: ten zuiden van Charkow legergroep A onder List, rondom Charkow en ten noorden daarvan legergroep B onder Von Bock.

De start van het offensief zou in het noorden moeten plaatsvinden, met een doorbraak

Door een volledig verwoest dorp, waarvan de puinhopen nog nasmeulen, wankelt een gewonde soldaat. Op de achtergrond voeren de Duitsers Russische krijgsgevangenen af.

en de Kaukasus in het zuiden.

Het nadeel van dit ingenieuze 'fasen-plan' lag voor de hand: het hield nauwelijks rekening met ernstige tegenslagen; indien deze in één van de eerste fasen wel zouden komen, zouden de volgende fasen op losse schroeven komen te staan. Bovendien zouden eerst drie kleinere, voorbereidende operaties tot een goed einde gebracht moeten worden om gunstige uitvalsstellingen voor het offensief te krijgen: de verovering van de

houden bij het opstellen van de plannen, moest Halder met een simpel *nein* antwoorden.

Maar het waren tenslotte niet de Duitsers die deze controverse oplosten, doch de Russen, die de vrees van Von Bock tot realiteit maakten.

Al in maart 1942 had de Opperste Legerleiding van de Sowjetunie plannen gemaakt voor een grootscheepse actie in de Oekraïne. Via Charkow zou men zelfs doorstoten naar Kiew. Deze grootse plannen moesten echter opgegeven worden wegens de onvoldoende sterkte van de strijdkrachten in dit gebied: een groot deel van de Russische troepen bevond zich nog in het gebied rond Moskou.

De herovering van de industriestad Charkow werd daarom thans het voornaamste doel. Stalin maakte echter dezelfde fout als Hitler door de eigen kracht te overschatten en die van de vijand te onderschatten.

Zo ontstond een enigszins wonderlijke situatie: twee vijandelijke legers werden ongeveer tegelijkertijd in gereedheid gebracht voor een offensief in hetzelfde gebied, terwijl beide partijen, althans hun legercommandanten, tot op zekere hoogte van elkaars plannen afwisten. In deze krijgskundig interessante situatie hadden op 9 mei de eerste schermutselingen plaats en Von Bock vroeg zich in zijn dagboek af of deze een voorteken waren van een grote Russische aanval. Drie dagen later kwam die aanval, uitgevoerd door de troepen van Timosjenko's Zuidwestelijk Front. Vanuit het Wolchansk-gebied (ten noordoosten van Charkow) viel het 28e leger aan, vanuit het zuiden het 6e leger, vanuit het zuidoosten eenheden van het 9e, 38e en 57e leger. Ondanks de vooruitziende blik van Von Bock waren de Duitse legers verrast, vooral door de kracht waarmee de Russen, met inzet van grote aantallen tanks, aan de geplande omsingelingsbeweging begonnen. Op de avond van de twaalfde mei waren de Russen op verschillende punten enige tientallen kilometers opgerukt.

Von Bock was zich van de ernst van de situatie terdege bewust en sprak van een kwestie van 'erop of eronder', toen Halder hem opdracht gaf niet te veel troepen te gebruiken voor 'het herstellen van lokale tegenslagen.' Von Bock slaagde er echter in Halder te overtuigen en op zijn beurt wist Halder Hitler duidelijk te maken dat grootscheepse hulp noodzakelijk was. In ijlt tempo werden vanaf 14 mei versterkingen (onder andere vliegtuigen vanuit de Krim) naar Charkow gedirigeerd.

Ondanks felle Duitse tegenstand sloegen de Russische troepen inmiddels op verschillende plaatsen een bres in de Duitse linies. Ten zuiden van Charkow boekten zij de grootste successen. Oprukkend in de richting van Krasnograd dreigden zij een zodanige wig in het Duitse front te drijven, dat het 6e leger van Von Paulus in het noorden afgesneden zou worden van de legergroep van Von Kleist (17e leger en 1e pantserleger) in het zuiden.

Om dit gevaar te bezweren zette Von Kleist, die in de dagen daarvoor belangrijke versterkingen had gekregen, op 17 mei de tegenaanval in. En met zo'n groot succes, dat reeds op 19 mei aan Russische zijde overwogen werd deze 'Tweede Slag van Charkow' zo snel mogelijk te beëindigen, Stalin weigerde echter resoluut op dergelijke suggesties in te gaan. Toch dankte Von Kleist zijn snelle successen waarschijnlijk minder aan de kracht van de eigen troepen dan aan fouten van Russische kant. De snelle Russische opmars vanaf 12 mei had plaats gevonden door betrekkelijk smalle en daarom zeer kwetsbare *corridors*, en de flanken waren volstrekt onvoldoende beschermd door troepen in tweede linie. Het werd de Duitsers, nagevoelend gereed voor hun eigen offensief, wel erg gemakkelijk gemaakt de *corridors* te doorsnijden en daarna de Russische fronteenheden te omsingelen. Binnen enkele dagen

heroverde Von Kleist bijna het gehele gebied van Losowaja, Bawenkowa en Isjoem, welk gebied de Duitsers tijdens het Russische winteroffensief waren kwijtgeraakt. Op 23 mei maakte hij bij Balakleja aan de Donjets contact met eenheden van het Duitse 6e leger die vanuit Charkow naar het zuiden waren doorgestoten. Niet de Duitsers waren nu omsingeld, maar de Russen, die door deze manoeuvre van de hoofdmacht ten oosten van de Donjets werden afgesneden. Verwijfeld, en meestal zonder succes, probeerden zij naar het oosten te ontkomen; maar met grote tekorten aan munitie, brandstof en voedsel waren zij geen partij voor de Duitsers, die de ring steeds nauwer sloten. Toen

redelijk betrouwbare bron, bedroegen de verliezen aan Duitse zijde ongeveer 20.000 man.

De 'Tweede Slag van Charkow' was voorbij. Op 29 mei kon Halder in zijn dagboek melden dat de situatie aan het gehele front *ruhig* was.

Veel rust gunde Hitler zijn troepen echter niet. De Russische acties mochten het Duitse zomeroffensief als zodanig niet in gevaar brengen. Weliswaar was het gebied ten westen van Isjoem inmiddels op de Russen heroverd, maar de voorbereidende fase was nog niet ten einde. Om de successen van mei uit te buiten werden het 1e pantserleger en het 6e leger snel in gereedheid gebracht om

Fotoarchief Spaarnestad

Op 28 mei was de slag om Charkow gestreden. De Duitsers maakten meer dan 200.000 Russische militairen krijgsgevangen. Een gedeelte van hen trekt hier door de stad.

bovendien het Russische 28e leger ten noordoosten van Charkow tot de terugtocht over de Donjets werd gedwongen, was voor de Russen het droeve einde van de aanvankelijk zo succesvol verlopen aanval in zicht. Op 28 mei was de slag ten einde. Volgens Duitse opgaven waren meer dan 200.000 Russische militairen krijgsgevangen gemaakt, meer dan 1200 Russische tanks veroverd en meer dan 500 Russische vliegtuigen neergeschoten. Volgens dezelfde, waarschijnlijk

het gebied ten oosten van Charkow in handen te krijgen. In het Wolchansk-gebied zette Von Paulus' 6e leger op 10 juni met een tangbeweging de aanval in op de volledig verraste Russen, die binnen een week, met achterlating van meer dan 20.000 krijgsgevangen, uit het gebied verdreven werden. Met hulp van het 1e pantserleger stootte Von Paulus daarna door in de richting van Koepjansk, waar de Russische tegenstand, hoe hardnekkig ook, van korte duur bleek.

In ruim veertien dagen tijd hadden de Duitsers deze voorbereidende operaties tot een goed einde gebracht. *Operation Blau*, het grote Duitse zomeroffensief, kon beginnen.

DE VAL VAN SEBASTOPOL

DE TUIN VAN DE DUIVEL

WILLEM VAN STUIJVENBERG

Op 3 juli 1942 viel 'de sterkste vesting van de Tweede Wereldoorlog': Sebastopol.

Acht maanden lang was er verschrikkelijk gevochten om, rond, op en in de forten, de diep gestaffelde verdedigingswerken, de tankgrachten, de geweldige onderaardse fabrieken, de mijnenvelden, de reuzenkoepels met hun gigantisch geschut, de prikkeldraadversperringen, de eenzame machinegeweernesten. De Duitsers overdreven ditmaal niet toen ze announceerden dat er nog nooit, in welke oorlog dan ook, zóveel artillerie zó geconcentreerd op één gebied was ingezet. Bij de laatste, beslissende aanvallen op de Russische vesting werd de samengebalde Duitse vuurkracht geleverd door 1300 stuks

Links: Duitse stoottroepen proberen een van de bunkers van Sebastopol uit te roken.

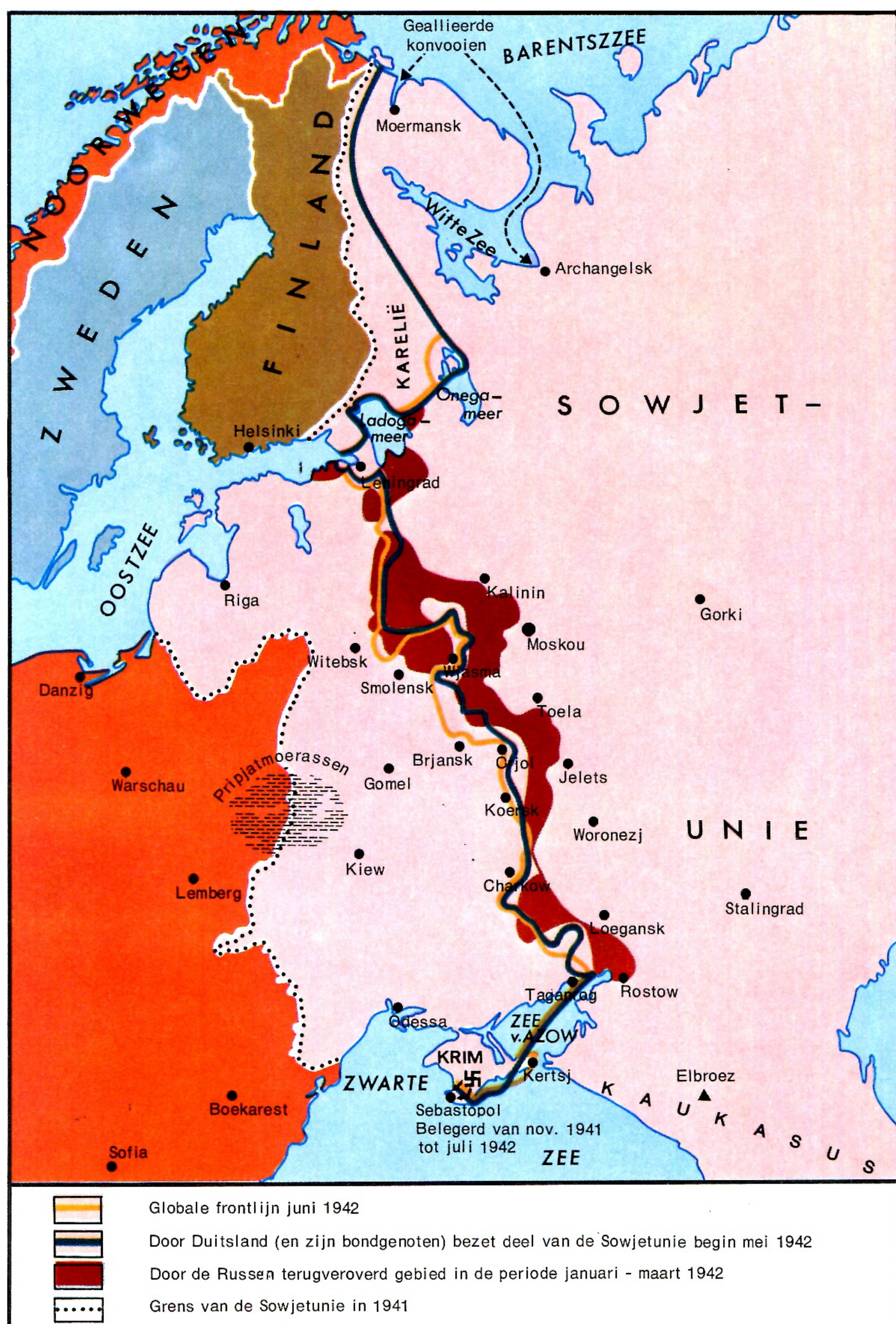
geschut. Volgens Russische bronnen hadden de Duitsers op elke kilometer frontlijn 50 kanonnen ingezet. Alleen al in de eerste twee dagen van de laatste hoofdaanval werden op Sebastopol 37.000 granaten afgevuurd. Dat was in de junidagen van 1942. De aanval kwam rijkelijk laat, want al op 6 november 1941 was in feite het beleg van de stad begonnen: de eerste troepen van Von Manstein (het 30e legerkorps) waren toen voor de vesting verschenen. Maar tegelijkertijd sloeg de vorst toe. Er was een bevel: Sebastopol moet vóór Kerstmis 1941 veroverd worden. Het scheen, oorspronkelijk, best mogelijk. Want de Duitse oorlogsmachine had bijzonder soepel en praktisch geheel 'volgens dienstregeling', zij het weliswaar na moordende gevechten, het doel bereikt dat met de verovering van de vesting diende te worden bekroond: de verovering van de Krim.

De Krim. Al eind augustus had Hitler een memorandum van zijn legerleiding (bepleitende de aanval op Moskou vrij te geven) van de tafel geveegd met het bevel: 'Het belangrijkste doel dat voor het begin van de winter moet worden bereikt, is niet de verovering van Moskou, maar de bezetting van de Krim. Verder: de verovering van het Donjetsbekken en het dichtdraaien van de olietoevoer van de Russen uit de Kaukasus.' Waarom verkoos Hitler de bezetting van de Krim boven de door vrijwel alle generaals geadviseerde aanval op Moskou? Volgens de gedenkschriften van generaal Guderian was het motief: angst voor Russische luchtaanvallen op de oliebronnen in Roemenië, die nog juist binnen de actieradius lagen van bommenwerpers met een basis op de Krim. Generaal Warlimont zegt het iets sarcastischer en brengt het instrument ter sprake waarmee Hitler al zo vaak zijn generaals om de oren sloeg: zijn onfeilbaar zesde zintuig. 'Op de eenentwintigste augustus kreeg Hitler alweer een van zijn intuïties', schrijft hij schamper. Hoe dan ook, de Duitse aanvalsspitzen bogen nu af naar het zuiden. Feit: de nu volgende operaties van de Duitse zuidelijke legergroep zouden een zeer lange zuidelijke flank doen ontstaan en de Russische divisies op de Krim (16) zouden hier een uiterst gevaarlijke dreiging hebben gevormd. Er kon dus niet worden volstaan met een 'veiligheidsbezetting' van de land-

engte van Perekop; via deze flessehals moesten snelle, gemotoriseerde troepen pogen in de kortst mogelijke tijd het gehele schiereiland te bezetten.

Op 12 september hadden delen van het 11e leger de landengte bereikt. De nieuwe bevelhebber, generaal von Manstein (generaal von Schobert was juist op die twaalfde september omgekomen bij een vliegongeval), zag zich voor een dubbele taak geplaatst: zijn leger moest oprukken naar Rostow en tegelijkertijd, via de verovering van de landengte, de Krim gaan bezetten. Von Manstein achtte het, gezien de beperktheid van zijn troepen, onmogelijk beide opdrachten tegelijk uit te voeren en hij besloot zijn korpsen (twee

Roemeense korpsen en het Duitse 30e, 49e en 54e legerkorps) naar de Krim te dirigeren. De landengte van Perekop en die van Isjoem werden verdedigd door zes Russische divisies. De eerste aanval kwam op 24 september. Er moest vijf dagen uitermate hard worden gevochten om de Russische stellingen te kunnen doorbreken. De winst was echter zeer gering: de Russen trokken zich terug op hun stellingen in de landengte van Isjoem, waar extra-versterkingen (tenslotte in totaal 16 divisies) de nieuwe Duitse aanval afwachtten. Zowel de Russische artillerie als de Russische luchtmacht bleek in deze periode en in deze sector de meerdere van de Duitse. Juist door hun enorme tekorten aan

Dat de Duitsers in 1942 niet meer de grote overwinnaars waren, blijkt wel uit deze kaart.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

vliegtuigen konden de Duitsers geen luchtlandingstroepen inzetten achter de landengten. En de Russen konden daarentegen, zonder belaagd te worden door Duitse stuka's, een volledig leger evacueren uit Odessa: met 37 transportschepen werden in één nacht 80.000 manschappen overgebracht naar Sebastopol. Toen werd het 18 oktober. Over de gehele landengte van Isjoem gaf om precies vijf uur 's ochtends de sterk geconcentreerde Duitse artillerie een vuurstoot van een half uur. Er waren vuurmonden bij van 15 en 21 cm. De ravage in de Russische stellingen moet verschrikkelijk zijn geweest, maar de Duitse infanterie die vlak na de hel van ijzer en vuur naar voren golfde, ont-

Linksboven: Wehrmachtsoldaten dringen een ondergrondse artilleriestelling binnen.

Links: een Duitse mortier, genoemd naar de dondergod Thor, in actie voor Sebastopol.

Linksonder: in de bergachtige omgeving van de stad wordt het geschut in stelling gebracht.

Rechtsboven: Von Manstein, na het succes in Sebastopol tot veldmaarschalk bevorderd.

Rechts: lachend trekken Duitse en Roemeense soldaten na de strijd Sebastopol binnen.

Uiterst rechts: gedeelte van een 500 m lange loopgraaf in de bossen bij Sebastopol.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

moette een onvoorstelbare tegenstand. Regiment na regiment liep vast in oneindig schijnende prikkeldraadversperringen; vijandelijk artillerievuur en het staccato van honderden onuitroeibaar schijnende machinegeweerposten belemmerden elke doorbraak. Grote delen van het voorterrein bleken bezaaid met een bijzonder soort mijnen, die niet door de detectieapparaten van de pioniers werdenesignaleerd. Tussen de versperringen waren vlammenwerpers opgesteld die bij de nadering van de vijand automatisch hun brandende olie spuwden. 'De tuin van de duivel' noemden de infanteristen deze landengte. Tussen de bunkers en het prikkeldraad werden venijnige egelstellingen ontdekt: ingegraven tanks, waarvan het granaatvuur dagenlang een onoverkomelijke hindernis bleef. Later zeiden de Russen dat Von Manstein geconcentreerde aanvallen met tanks liet uitvoeren om de uiterst zware tegenstand tenslotte te breken. Maar bij de zes divisies van Von Manstein waren geen tanks. Wél vele tientallen stukken stormgeschut: veldgeschut waarvan de affuit op een snelle, gepantserde trekker was geplaatst. Een verschrikkelijk, ongenadig wapen, dat er eindelijk in slaagde enkele bressen te slaan in de kilometers diepe verdedigingslijn. Pas op de zevenentwintigste oktober was de strijd voorbij. De twee voorafgaande dagen moesten de Duitsers zich feller dan ooit meten met de regimenten mariniers die tien tien dagen tevoren uit Odessa waren gekomen. De avond van de zevenentwintigste scheen de tegenstand langzaam te verminderen. Op de achtentwintigste werd door Von Manstein een laatste, zeer geconcentreerde aanval gepland. Maar zijn stoot-

troepen ontmoetten plotseling een doodse leegte. Het 51e Sowjetleger had 's nachts de stellingen geruisloos verlaten en zich teruggetrokken op Sebastopol.

In uiterst snel tempo werd nu de Krim bezet. Op 1 november viel Simferopol, de vierde Feodosia, de negende Jalta. Rond Kertsj moest nog vijf dagen worden gevochten, toen was (de zestiende) ook deze plaats in handen van de Duitsers. Het succes was groot, maar niet volledig. Er waren zeer grote verliezen geleden, de meeste Duitse compagnieën telden nog slechts twintig, dertig man. Maar vooral: Sebastopol zelf was niet genomen. Op 6 november verscheen het 30e legerkorps voor de stad, de *abgekämpfte* troepen

Sado

wisten nog op te rukken tot Balaklawa, het zuidelijkste fort van de vesting. Toen werd een verder opdringen tegen het steeds krachtiger wordende Russische verzet onmogelijk. Ook de herfst was gekomen, hier in het zuiden wat later dan elders aan de fronten. En vervolgens kwam eveneens weer de winter, even dodelijk koud en vernietigend als elders. Maar er was nog meer: in *Weisung 39* werd uiterst duidelijk gesteld dat, ondanks de pauze die overal in de operaties langs het gehele front werd verwacht, de verovering van Sebastopol móést plaatsvinden. Het bevel werd op 8 december uitgevaardigd. Op 17 december kwam het 20 km brede front voor de stad tot leven; alle

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

troepen die op het schiereiland maar éven gemist konden worden, werden bij deze eerste grote aanval ingezet. De 250 km lange kustlijn van de Krim werd nog slechts zwak bewaakt. Von Manstein had besloten dat de vesting nog vóór Kerstmis moest vallen. Zijn 11e leger wilde hij niet maandenlang kluisteren aan een stellingenoorlog. Want het zou zo spoedig mogelijk, direct na de winter, ingezet moeten kunnen worden voor een nieuw, nog groter, nog verder reikend doel: de verovering van de Kaukasus. De Russische vice-admiraal F.S. Oktjabrski schreef later: 'De gevechten waren bijzonder verbitterd. Soms hadden de verdedigers vijftien tot twintig aanvallen op één dag te

verwerken.' Ondanks deze geconcentreerde aanvallen, ondersteund door zwaar artillerievuur en door stuka-aanvallen, bleken de vorderingen uiterst gering: de eerste dag zes kilometer, de volgende dagen allengs minder en minder. De 'Maxim Gorki'-pantserkoepel in de vesting spuwde zijn 30,5 cm-granaten naar de aanvallers, overal bevonden zich kleine bunkers, machinegeweernesten, diepe mijnevelden, eenzame, maar dodelijk nauwkeurige scherpshutters. Er waren nóg meer gigantische, als razenden schietende pantserkoepels en bunkers. De bastions weerstonden de vliegtuigbommen, werden nauwelijks beroerd door het Duitse granaatvuur. Kleine grondversterkingen moesten stuk voor stuk

moeizaam worden genomen. De massale aanval versplinterde herhaaldelijk in man-tegen-man-gevechten. Het werd Kerstmis. Maar plotseling scheen Von Mansteins misrekening te verkeren in een regelrecht drama. Op 26 december werd gemeld dat er Russische strijdkrachten waren geland bij Kertsj; op 29 december landde een nieuwe, veel grotere Russische spits bij Feodosia, in de rug van het 11e leger. De vrij zwakke Duitse bewakingstroepen werden vrijwel onmiddellijk in de pan gehakt, de stad was 's middags al stevig in Russische handen. Dit betekende dat de 46e Duitse infanteriedivisie dreigde te worden afgesneden; deze troepen bevonden zich tussen Feodosia en Kertsj.

Links: met behulp van handgranaten banen Duitse stoottroepen een weg door de stad.

Rechts: een schilderij dat getuigt van de heldedaden van de Russische matrozen.

Rechtsonder: de ravage na 27 dagen zware strijd in de straten van Sebastopol.

Hun commandant, generaal Graf von Sponeck, had al eerder van Von Manstein bevel gekregen zijn gebied hardnekkig te verdedigen. Dat was op de zesentwintigste, bij de eerste Russische landingen nabij Kertsj. De nieuwe Russische infiltratie omvatte niet minder dan twee legers (onder luitenant-generaal D. T. Kozlow), maar Von Manstein meende te kunnen volstaan met een betrekkelijk eenvoudige ingreep: hij hield vast aan zijn aanval op Sebastopol, in de overtuiging dat er nog maar weinig nodig was om een van de sleutelstellingen in handen te krijgen: het fort Stalin, dat vrijwel de gehele haven beheerste. Was dit veroverd, dan zou de vesting geen enkele versterking meer uit zee kunnen ontvangen en zou men dus zonder enig risico de verdere aanval enige weken kunnen onderbreken om met enkele divisies de Russische landingstroepen terug te drijven. Terwijl de aanval op fort Stalin werd voortgezet, maakte Von Manstein niet meer dan één divisie vrij om Feodosia te ontzetten. Hij rekende er daarbij op dat Von Sponeck met zijn troepen de vijand op de landtong tussen Kertsj en Feodosia minstens een dag of drie zou kunnen binden, want dié periode was toch minstens nodig om het fort in handen te krijgen. Dacht Von Manstein.

Zou zijn plan ooit gelukt zijn? Zou fort Stalin ooit zó snel te veroveren zijn geweest? Niemand weet het. Want generaal von Sponeck besloot, ondanks het vroegere bevel van zijn chef, de landtong te ontruimen. Zwichtend voor de druk van de Russen (en voor de kou: het vroom 30°), onttrokken zijn regimenten zich aan de dreigende vernietigingsslag. (Wat konden die 10.000 man, verspreid over de gehele landtong, tegen twee legers?) Men viel terug op de landengte bij Feodosia, de enige plaats waar geconcentreerde tegenstand mogelijk was. Daar, misschien, zou de Russische aanvalsspits kunnen worden opgevangen, opdat deze niet verder de Krim zou doorrazen om het 11e leger te beroven van zijn ravitaillingsweg. De terugtocht van Von Sponecks divisie was 120 km lang. Er moest 46 uur gemarcheerd

Fotoarchief Spaarnestad

NUMMER 158

Het leek eerder op een poppenspel. De Duitser zat verscholen achter een scherm van dichte struiken en het leek wel of hij een grotesk spel opvoerde.

Eerst legde hij zijn stalen helm voor zich neer. Roestig en gedeukt, met een gat in de linkerhoek, lag die op de grond. Van tijd tot tijd begon hij echter als behekst rond te dansen. Toen zag Ludmilla Pavlichenko vlak bij een eenzame populier plotseling een pop ver-

schijnen. Hij had een kaki uniform aan en laarzen die met modder waren ingesmeerd. De vogelverschrikker droeg een geweer en was neergezet in de karakteristieke houding van een levend mens.

'Bent u zover, kameraad-waarnemer?' vroeg Pavlichenko. 'De mof zal het ding niet lang omhoog kunnen houden.'

Al vlug was er beweging in de bosjes. De Duitser tilde voorzichtig zijn hoofd op, gluurde door een opening in de haag, luisterde en verschool zich weer. Een minuut later keek hij

weer, ditmaal door een veldkijker. Ludmilla Pavlichenko haalde de trekker van haar geweer over. Een schot weerklonk. De Duitser liet de kijker vallen en kwam op zijn gezicht terecht.

De waarnemer pakte zijn boekje. 'Dat was dan nummer honderdachtenvijftig', zei hij.

Ludmilla Pavlichenko bracht die nacht door in de mitrailleurpost. (...) Het besluipen van de Duitser had acht en een half uur geduurd; ze was uitgeput en viel spoedig in slaap.

(Uit: 'Sebastopol', Hutchinson Ltd., London)

Novosti press

Fotoarchief Spaarnestad

worden. Het meeste geschut ging verloren, er deden zich vele honderden bevroeringsgevallen voor. Toch, bij Wladislawowka, even ten noorden van Feodosia, lukte het (op 31 december) de Russische opmars te stuiten. Maar inmiddels had Von Manstein de slag om fort Stalin laten afbreken. Later werd gezegd: om méér troepen vrij te maken voor de verdediging bij Feodosia. Ook omdat fort Stalin tóén voor de zwaar gedecimeerde Duitse regimenten onneembaar bleek?

Wat er ook van zij, Graf von Sponeck heeft de schuld gekregen. Hij had niet mógen terugtrekken, ook al bleek later uit het verloop van de gevechten dat zijn beslissing de juiste was. Hij had moeten gehoorzamen aan zijn legerbevelhebber en 'gewoon' moeten standhouden. Want ook voor Duitse generaals gold het *Befehl ist Befehl*. Een krijgsraad veroordeelde Von Sponeck tot de doodstraf; op voorspraak van de bevelhebber van het 11e leger werd het vonnis gewijzigd in zeven jaar vestingstraf. Zijn divisie moest, uiteraard, dóórvechten. Op 18 januari werd Feodosia op de Russen heroverd, maar daarvoor moesten heel wat eenheden worden ingezet die aan het belegeringskorps voor Sebastopol werden onttrokken. Generaal Kozlow wist overigens nog steeds niet van wijken; in februari en maart gingen zijn legers aan het Parpatsj-front (de landengte tussen Feodosia en Kertsj) herhaaldelijk tot de aanval over. Von Manstein was genoodzaakt hier alle krachten in te spannen om zich op het schiereiland te kunnen handhaven. Gevolg: de aanval op Sebastopol kon nog steeds niet worden hervat. De Russen wonnen maanden kostbare tijd, ze versterkten de vesting tot het uiterste, voerden extra-voorraden aan, breidden het garnizoen uit. Ook de legers op de landtong van Kertsj werden versterkt. Volgens latere Duitse gegevens zou de toegang tot de landtong, de landengte van Parpatsj, tenslotte vergrendeld zijn door 180.000 man: 10.000 manschappen op elke kilometer! Daartegenover plaatste Von Manstein een zeer grote hoeveelheid geschut (weggehaald uit de stellingen voor Sebastopol), vijf infanteriedivisies, een tankdivisie en vele tientallen stuks stormgeschut. Op 8 mei brak de hel los. Het lukte de Duitsers, na een urenlang bombardement met stuka's en granaatvuur, een doorbraak te bewerkstelligen. De aanvalsspitsen joegen zo snel mogelijk de landtong op, de zestiende mei viel Kertsj in Duitse handen. Er werden 170.000 gevangenen gemaakt, de buit bestond uit 1100 stuks geschut en 250 tanks. Nu stak er op de Krim nog één doorn in het Duitse vlees: Sebastopol.

Acht maanden lang is er rond Sebastopol gevochten. Hardnekkig, soms verbitterd, soms uiterst kalm. Na de laatste aanvallen, eind december, concentreerden beide partijen zich op versterking van hun posities. De Duitsers begonnen zich te verschansen in kazematten van eenvoudige constructies en sleepten steeds meer kanonnen en munitie aan. De Russen hielden hun vijand onder constante druk door voortdurende beschietingen, plotselinge lokale aanvallen en vooral door een net van koelbloedige sluipschutters, die op de meest onverwachte

plaatsen opdoken en tot diep in het achterland van de belegeraars opereerden. Een enkel cijfer van hun activiteiten: in de eerste tien dagen van mei '42 werden door hen 1019 Duitsers neergeschoten. Onder deze scherpschutters bevonden zich – per traditie in het Russische leger – nogal wat vrouwen en meisjes. Hun handwerk ondervond de hoogste waardering, zoals blijkt uit een artikel van een Russische oorlogscorrespondent. Hij gaf koeltjes verslag van de activiteiten van ene Ludmilla en citeerde aan het slot van zijn verhaal de tekst van een oorsonde, die het meisje in haar slaapbarak had gehangen: 'Diploma, uitgereikt aan sergeante Pavlichenko, Ludmilla Mikhailovna, ter staving van haar capaciteiten als scherpschutter bij de liquidatie van de Duitse fascist. Tot 6 april 1942 heeft kameraad Pavlichenko 157 fascist. gedood.'

Kameraad Pavlichenko was er één van een verdediging van 101.238 soldaten en officieren. Een deel van de burgerbevolking van de vesting was geëvacueerd, maar vele duizenden anderen vormden de constante bezetting van fabrieken, ziekenhuizen en hulpdiensten, dievoor het grootste deel waren ondergebracht in ondergrondse hallen. Rondom de drie geweldige verdedigingsringen van de vesting lagen tenslotte een 300.000 belegeraars; 400 tanks, 700 vliegtuigen en 1300 stuks geschut wachtten op het moment dat de laatste, beslissende, alles overweldigende aanval zou losbarsten: 3 juni 1942.

Het zou 27 dagen duren voordat de gruwelijke slag beëindigd was. Vooral de eerste 72 uren bleken een ontzagwekkende verschrikking – niet alleen voor de verdedigers, op wie 'een tapijt van ijzer' werd gelegd, óók voor de aanvallers, die na de explosies van de duizenden granaten, na de fontein. van omhoog wervelende aarde in één laatste stormloop stad en vesting dachten te nemen. Vice-admiraal Oktyabrsky meldde later: 'Die eerste dagen waren er per 24 uur 3000 tot 6000 bommen gevallen. Daarbij kwamen, per 24 uur, zo'n 20.000 granaten. De Duitsers veronderstelden, volgens verklaringen van krijgsgevangenen, dat ze met deze massale vuurstoot 'elk levend wezen' in de vesting hadden gedood. De laatste stormloop zou niets meer dan een wandelingetje zijn. Maar de eerste aanvalsgolven liepen volkomen dood in het ontzagwekkende vuur dat uit onze bunkers waaierde. Rondom de buitenste ring van onze verdediging lagen bergen en bergen lijken. Alleen al de eerste twee dagen van de aanval werden door ons vier Duitse divisies gedecimeerd tot de sterkte van nauwelijks enkele regimenten.'

Duitse overlevenden van die eerste dagen herinneren zich: 'Het was verschrikkelijk heet, de zeewind was gaan liggen, over de dalen en heuvels voor de vesting viel een gordijn van stinkende rook en stof. Op 7 juni vond de eerste stormloop plaats. De Russische artillerie (600 stuks geschut, 2000 mortieren) legde een stalen afweergordijn rond de voorste veldstellingen. Een stel bunkers was door onze houwitsers in elkaar geschoten, maar uit alle hoeken en gaten van de brokstukken werd nog op ons geschoten. Handgranaten en rook bommen waren de enige wapens waarmee we ze tot zwijgen konden

brenge. Onze verliezen stegen onvoorstelbaar snel. Over het slagveld hing een verschrikkelijke stank: er lagen ontelbare lijken, tien dagen lang liepen we tevergeefs storm in deze poel van dood en vuur, lawaai, stank, stof en ijzer. Als, soms, even de stilte daalde, hoorde je een wonderlijk zacht gezoem: de miljoenen aasvliegen die hier rondzwierden...'

Op de zeventiende juni waren de Duitse belegeraars nog niet veel verder gekomen. Op dat moment waren er zo'n 150.000 doden en gewonden. Her en der was het gelukt een opening te forceren in de netwerken van bunkers, fortificaties, versterkte machinegeweerposten, geschutstellingen, onderaardse gangen. De Duitse artillerie had zijn allergrootste stukken aangesleept: reuzenmortieren, speciaal ontworpen voor het vermorzelen van vestingen. Er waren de 'Gamma'-mortieren, die granaten van 900 kg (kaliber 42,7 cm) 14 km ver wegschoten. Er waren ook mortieren voor 61,5 cm 'betongranaten': de projectielen wogen 2200 kg, konden de zwaarste betonnen kazematten opensplijten. Het grootste kanon uit de Tweede Wereldoorlog was ook bij deze vestingslag ingeschakeld: 'Dora'. Kaliber 80 cm. De granaten waren bijna 5000 kg zwaar, konden 47 km worden weggeschoten. Voor vuurleiding en bediening (3 schoten per uur) waren 4000 man nodig. De pantsergranaten van 'Dora' hadden een onvoorstelbare doordringingskracht: bij de bocht van Sewernaja werd met één van deze schoten een munitiedepot vernietigd dat dertig meter onder de grond lag. Met vier betongranaten werd tenslotte de pantserkoepel van een der noordelijkste forten opgeblazen; een lading dynamiet forceerde een verdere opening voor de aanvallers, die meter voor meter, hoek na hoek, langzaam doordrongen in het geweldige en onoverzichtelijke verdedigingssysteem van Sebastopol. Vrijwel alle gangen waren beveiligd met zware stalen deuren. Ze moesten stuk voor stuk met ladingen dynamiet uit hun voegen worden geslagen, met handgranaten en rookbommen moesten de verdedigers stap voor stap worden teruggedrongen. Een van de grootste forten had een bezetting van 1000 man. Toen het na dagen van verbitterde gevechten eindelijk was veroverd, konden niet meer dan 40 mannen krijgsgevangen worden gemaakt, stervenden en zwaargewonden. De 960 anderen waren gevallen. Uit een andere geschutsbunker kwam een radiomelding:

'12.03. – We liggen onder granaatvuur, er zijn veel tanks rondom ons, het is gauw met ons afgelopen.'

'13.07. – We houden onze positie nog, allen zijn gewond.'

'16.10. – Ik heb niemand en niets meer om te vechten, open uw vuur op mijn positie, er zijn hier heel veel Duitsers.'

Een andere batterij liet twee uur lang zijn granaten regenen op de coördinaten van de verloren stelling. Toen viel de nacht. In het fluwelen duister tussen de tweede en derde juli werd de vlag van Sebastopol gestreken. 's Werelds sterkste vesting was gevallen. Voor het 11e leger wachtte al weer een nieuwe taak, aan de horizon schemerde de Kaukasus, er klonk een nieuwe naam: Stalingrad...